

tidsskrift.dk

THEODOR PETRÆUS OG DET 17. AARHUNDREDES ORIENTALSKE STUDIER

Fund og Forskning, Bind 9 (1962)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ffo/ffo_1962_09-PDF/ffo_1962_09_101276.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=101276>

pdf genereret den : 22/5-2008

THEODOR PETRÆUS OG DET 17. AARHUNDREDES ORIENTALSKE STUDIER

AF

ERIK IVERSEN

I det syttende Aarhundredes Videnskabshistorie har den Holstenske Orientalist Theodor Petræus (Petrejus, Petersen) altid været en gaadefuldt Skikkelse. Dette skyldes ikke blot vort i mange Henseender mangelfulde Kendskab til denne Periode, hvis Betydning for de Europæiske Videnskabstraditioners tidlige Udvikling ofte er blevet overset til Fordel for det ulige lettere tilgængelige attende Aarhundrede, men først og fremmest Manden selv, baade hans Karakter og hans Skæbne. Hans Umeddelksomhed og Uvilje mod Brevskrivning fremhæves til Stadighed af hans Samtidige, og selv om vi skal se at disse og andre Særheder er blevet overdrevet og fejlagtigt udlagt som Ubehagelighed og Misanthropi, er det ubestrideligt, at vi besidder meget lidt autentisk Materiale til Oplysning om hans Liv og hans Virksomhed. I denne Henseende maa man imidlertid ikke underkende de ydre Forholds Betydning, først og fremmest Tidens almindelige Usikkerhed, det korte Aaremaal der blev ham beskaaret til videnskabelig Virksomhed – stort set Perioden mellem 1652 og 1672 –, hans Ungdoms Vaganttilværelse, og hans senere Afhængighed af det snævre Universitetsmilieu i Leiden og Amsterdam, hvis Afsondrethed og begrænsede Horisont til en vis Grad gjorde Korrespondance overflødig, og hans Fattigdom, der gjorde den til en Luksus. Det er ubestrideligt, at han, som saa mange af sine Samtidige, var en særpræget og egenartet Personlighed, men i lige saa høj Grad var han en typisk Repræsentant for Ortodoksiens og Barokkens lærde Filologer, der paa forunderlig Maade forenede Fromhed og Lærdom, Vaganttradition og Humanisme i den philologia sacra der af dens Dyrkere omfattes med en saa fanatisk, til Tider næsten monoman, Interesse. Hos Petræus indgik hans Kærlighed til Filologien og hans brændende og utvivlsomt ægte Religiositet en mærkelig Forbindelse, og han betragtede sin filologiske Virksomhed som en

guddommelig Kaldelse, der efterhaanden næsten udviklede sig til en Besættelse, og blev det Grundlag hvorpaa han med Udelukkelse af alt andet baserede sin Tilværelse og sit Forhold til Omverden og sine Medmennesker. Vi ser ham derfor paa den ene Side ganske ublufærdigt søge at fremme sine Interesser ved Boggaver, Dedikationer og panegyriske Fortællinger til Tidens Potentater og Mæcener, naar hans Virksomhed gjorde det fornødent, samtidig med at han ligesaa hensynsløst negligerede dem, og ignorerede selv deres mest smigrende og fordelagtige Tilbud, som for Eksempel Kurfyrsten af Brandenburgs Tilbud om et Professorat i Königsberg, naar de ikke passede ham, og greb forstyrrende ind i hans Planer.

Paa samme Maade ser vi ham knytte sig med rørende, og gengældt, Venskab og Fortrolighed til beskedne, og i deres ydre Position uanseelige Kolleger, som Georg Nisselius¹⁾ og Johannes Werner,²⁾ og med den største Uegennytte bistaa adskillige af de ofte fremragende, men som Regel oversete og udnyttede Armenere, Persere og Æthiopere, der i subalterne Stillinger, som Kopister og Lærere i deres Modersmaal fandt Ansættelse ved Datidens Universiteter, hvorimod han overfor langt mægtigere og mere indflydelsesrige Standsfæller som Ludolf,³⁾ Vansleb⁴⁾ og Hopfer⁵⁾ optraadte med udfordrende Arrogance og Uelskværdighed, naar han med Rette eller Urette formodede, at de vilde udnytte ham, eller spille hans Tid. Følgen var, at mange af Samtidens Orientalister betragtede Petræus som en uomgængelig Særling, uden dog af den Grund at underkende hans Kvalifikationer, og det er beklageligt, at de fleste Bidrag til Petræus' Biografi, saaledes som den for Eksempel fremtræder i den tidligste og hyppigst citerede Hovedkilde, Johannes Mollers *Cimbria literata* fra 1744,⁶⁾ stammer fra disse Kredse, for det viser sig nemlig, at Mollers Artikel i alt væsentligt er baseret paa Oplysninger sendt ham fra Ludolf, og den giver utvivlsomt et ensidigt og fortegnet Billede.

Dette fremhæves da ogsaa med Rette i det værdifuldeste Bidrag til Petræus' Biografi, nemlig Rahlfs' Afhandling om Nisselius' og Petræus' Æthiopiske Publikationer,⁷⁾ hvori han har tilbagevist adskillige af Mollers Anekdoter som „Gelehrtenklatsch“, og selv har fremdraget en stor Mængde nyt Materiale, der gør hans Undersøgelse til det naturlige Grundlag for enhver fornyet Beskæftigelse med Emnet; og selv efter Rahlfs' Indsats maa en saadan siges at være særdeles paakrævet. En systematisk Eftersøgning viser nemlig, at der paa forskellige Steder, først og fremmest paa Det kongelige Bibliotek, stadig henligger upaaagtet og til dels ukendt Materiale, der ikke blot bidrager til vort Kendskab til Petræus' Biografi, men giver os overraskende Indblik i hans Karakter, og lader ham fremtræde i et mere menneskeligt Lys end hidtil. De enkelte

Dele af dette Materiale vil der blive gjort særskilt Rede for i deres naturlige kronologiske Sammenhæng, saa vi kan her for Oversigtens Skyld indskrænke os til at anføre, at det dels drejer sig om almindeligt Arkivmateriale fra Rom, Leiden, Amsterdam og København, som for saa vidt altid har været tilgængeligt, og til dels ogsaa publiceret, men som ikke desto mindre aldrig har været inddraget til Belysning af Petræus' Biografi, og dels om Materiale, særlig fra Det kongelige Bibliotek i København, hvis Eksistens af forskellige Grunde ikke er blevet erkendt, først og fremmest ikke mindre end 6 Manuskriptbind paa tilsammen over 2000 Blade med Petræus' egenhændige Manuskripter, Noter og Udkast fra forskellige Perioder af hans Liv.⁸⁾ Hertil kommer Møller og Ludolfs Korrespondance, der indeholder værdifulde Oplysninger, og i flere Tilfælde er ledsaget af Originaldokumenter, der stammer fra Petræus selv, og overraskende Enkeltfund som f. Eks. en Afskrift af det for Petræus i Jerusalem udstedte Pilgrimstestimonium med Angivelse af hvilke Steder han har besøgt i Palæstina, og hans egenhændige Bidrag til Samtidens Stambogsliteratur, fremfor alt hans af kronologiske Grunde vigtige Indførsel i Johannes Rhodius' Album fra 1656.⁹⁾ Ogsaa andetsteds i Samtidens Literatur finder vi Oplysninger om ham f. Eks. i Ole Borchs upublicerede Dagbøger,¹⁰⁾ hvor denne under sit Besøg i Leiden i 1662 anfører, at han modtog Besøg af Petræus, og dernæst refererer Indholdet af deres Samtale, der giver overraskende Oplysninger om hans Ophold i Orienten. I samme Forbindelse kan det anføres, at Kgl. Bibl., foruden de allerede kendte Arabiske Manuskripter Codex Arab. XXIX og XIX, besidder i alt Fald to Koptiske Haandskrifter, nemlig Codex Copt. I og Codex Arab.-Copt. I, om hvilke det med Sikkerhed kan paavises, at de stammer fra Petræus' Samlinger, og endelig har det vist sig, at det omdiskuterede Roycroft-Tryk af den Koptiske Version af den første Salme fra 1659, hvis Eksistens er blevet draget i Tvivl, da ingen synes at have set den siden Woide omtaler den i *Journal des Sçavans* for 1774, virkelig er udkommet, og at i alt Fald eet, som det synes det eneste bevarede Eksempplar, endnu findes i Sion Library i London. Som man vil se, drejer det sig om en ikke ubetydelig Forøgelse af det forhaandenværende Materiale, der ikke blot bidrager til vort Kendskab om Petræus selv, men ogsaa i højere Grad end hidtil gør det muligt at vurdere hans Indsats, og placere ham i Samtidens Orientalistik; men netop fordi han var en saa typisk Repræsentant for sin Tid, sin Stand og sit Milieu, kan dette kun gøres paa Baggrund af en almindelig Oversigt over Periodens orientalske Studier og deres historiske og kulturelle Forudsætninger, en Oversigt som Pladshensyn imidlertid tvinger os til at gøre saa kortfattet som muligt.

Det er i saa Henseende af afgørende Betydning, at det 15., 16. og 17. Aarhundredes filologiske Studier i alle Nuancer afspejler den almindelige Udvikling fra Renaissance til Barok. Som et harmonisk Element i en sluttet Kulturkreds, tjente nemlig den tidlige Rennaisances Filologi i alt væsentlig humanistiske Formaal af praktisk, æstetisk og filosofisk Art: Latiniteten skulde ved Filologiens Hjælp frigøres for Skolastikens Indflydelse, og bringes til at genopstaa i sin klassiske Ciceronianske Renhed. Studiet af det genopdagede Græske skulde først og fremmest tjene det fornyede Kendskab til den klassiske Literatur, særlig den nyplatoniske Filosofi, hvis „nye“ Profeter Plato, Plotin og Hermes man sidestillede med Testamentets. Hebræisk, der som det Gamle Testamentes Grundprog indtog en Særstilling og betegnedes som „*tertia lingua*“, blev af Pionerer som Pico della Mirandola og Johann Reuchlin først og fremmest dyrket for Kabbalaens Skyld, netop paa Grund af dens nære Tilknytning til Senantik, særlig nyplatonisk og hermetisk Filosofi. Med Hensyn til Arabisk genoplivede man en Tradition, som i alt Fald sporadisk havde manifesteret sig allerede i Middelalderen, nemlig Interessen for den Arabiske Kulturs Bidrag til Udviklingen af praktiske Discipliner som Mathematik, Astronomi, Alkymi og Medicin, hvilket gav sig Udslag i et voksende Antal Europæiske Udgaver af Arabiske Tekster, som f. Eks. Edrisis Geografi (1592), den paa daværende Tidspunkt enestaaende Arabiske Version af Euclid (1594), og Udgaven af Avicenna (1583), der alle besørgeades af Raimondi, Grundlæggerne af det moderne Arabiske Studium. Hvad angaar de andre orientalske Sprog, hvorved man i Rennaisancen forstod Sprogene fra den nære Orient, Ægypten og Æthiopien, saa styrkedes Interessen for de levende af dem paa afgørende Maade ved den politiske og økonomiske Udvikling, der med Tyrkernes Erobring af Konstantinopel i 1453 var traadt ind i en ny Fase. Det osmanniske Tyrki, der i sin fulde Udstrækning omfattede hele Lilleasien, Ægypten og Nordafrika, blev nemlig ved denne Begivenhed en Hovedfaktor ogsaa i Europæisk Politik, hvilket paa alle Områder førte til et livligere Samkvem, ikke mindst en betydelig forøget diplomatisk Aktivitet, der nødvendiggjorde orientalske Sprogkundskaber, og det er i saa Henseende karakteristisk, at adskillige fremragende Orientalister som f. Eks. Abela,¹²⁾ Raimondi, Golius¹³⁾ og Warner,¹⁴⁾ alle erhvervede sig deres Sprogkundskaber i diplomatisk Tjeneste, og at baade Erpenius¹⁵⁾ og Golius ved Siden af deres Virksomhed ved Universitetet i Leiden maatte føre hele Republikens orientalske Korrespondence. Særlig Erpenius var i saa Henseende berømt, og Fyrsten af Marokko plejede at fremvise hans Arabiske Depecher som uovertrufne Mønstre paa Stil og Elegance. Hertil kom, at den øko-

nomiske og kommercielle Forbindelse mellem Kontinenterne stadig voksede, til Trods for alle politiske og religiøse Uoverensstemmelser, og støttedes af den særlig for den vestlige Verden karakteristiske Rejselyst og Samlermani. Men selv om Udviklingen saaledes i sig selv fremmede de orientalske Studier, satte ikke desto mindre allerede i det 16. Aarhundrede en bevidst Reaktion ind mod deres frie og ubundne Anvendelse, baade i katolske og protestantiske Kredse. Ikke blot begyndte man at ivre mod Filologiens humanistiske og profane Formaal, men man krævede i stadig stigende Grad, at den, som al anden Videnskab, skulde underordne sig Theologien, og tjene Kirke og Religion.

Udadtil betød dette, at den skulde træde i den militante Kirkes Tjeneste, og støtte denne i dens voldsomme Propaganda- og Missions-Offensiv mod Islam, en Opgave som fra katolsk Side efterhaanden koncentreredes som *Congregatio de propaganda fide*, der i 1622 oprettedes af Gregor XV, og i 1627 blev forbundet med det Collegium, der oprettedes til Uddannelse af Missionærer. I denne Kamp, hvor den katolske og protestantiske Kirke forøvrigt arbejdede Side om Side, havde Filologien to Opgaver, idet den paa den ene Side skulde levere Propagandamateriale, saaledes som det f. Eks. skete med Grotius' berømte Afhandling om den Kristne Religions Sandhed,¹⁶⁾ der oversattes til talrige orientalske Sprog, blandt andet til Arabisk af Pococke i 1660,¹⁷⁾ og spredtes over hele Orienten.

Samtidig skulde den imidlertid gøre selve det kristne Budskab tilgængeligt for de Vantro, og i denne Henseende havde den to særskilte Opgaver: dels at besørge Skriften oversat til de Sprog, hvor den endnu ikke fandtes, saaledes som f. Eks. Warner forsøgte det med sin Tyrkiske Bibeloversættelse, og dels at indsamle, revidere og udgive de allerede eksisterende orientalske Versioner, og af denne sidste Virksomhed udvikledes den baade for katolsk og protestantisk Barok saa karakteristiske „*philologia sacra*“ for hvilken Petræus er en typisk Repræsentant.

I deres praktiske Gennemførelse stødte disse ambitiøse Projekter imidlertid paa store Vanskeligheder, baade med Hensyn til Materialets Tilvejebringelse, Uddannelsen af kvalificerede Bearbejdere, og de økonomiske og tekniske Problemer ved dets Publikation, selv om Indsamlingen af det nødvendige Haandskriftsmateriale i meget betydelig Grad støttedes af Tidens om sig gribende Samlermani. Allerede i det 16. Aarhundrede var nemlig private Mæcener og Samlere overalt i Europa villige til at ofre efter Tidens Forhold meget store Beløb paa orientalske Manuskripter til deres Bibliotheker, og til dette Formaal betjente de sig enten, som f. Eks. Peiresc¹⁸⁾ eller Kardinal Federigo Borromeo,¹⁹⁾ af indfødte

Agenter, eller støttede, som Hertugen af Buckingham²⁰⁾ og Ærkebisperne Marsh²¹⁾ og Laud²²⁾, rejsende Orientalister som John Greaves²³⁾ og Edward Pococke. Andre som Pietro della Valle rejste selv ud, og bragte Manuskripter hjem fra deres egne Rejser, eller erhvervede dem paa deres diplomatiske Missioner, som f. Eks. Abela, Savary de Brèves²⁴⁾ og Warner, og saaledes opstod der overalt i Europa betydelige Samlinger af orientalske Manuskripter, i Vatikanet og Roms forskellige Klostre og Kollegier, i det af Kardinal Borromeo i 1602 grundlagte Ambrosiana i Milano, der i 1609 aabnedes som det første offentlige Bibliothek, i Paris hvor Savary de Brèves' Bibliothek i 1640 erhvervedes af Richelieu, i Aix hvor Peirescs Samlinger i 1648 købtes af Mazarin, i England hvor blandt andet Hertugen af Buckingham's Manuskripter skænktes til Cambridge, og i Leiden hvor Universitetet efterhaanden erhvervede Scaligers,²⁵⁾ Warners og en Del af Golius' Bibliotheker. Hvad angaar Materialets Bearbejdelse saa var det som en nødvendig Følge af Mangelen paa Lærere og Hjælpe-midler i lange Tider vanskeligt at erhverve sig Kendskab til orientalske Sprog i Europa, hvor man i den tidlige Renaissance var henvist til enkelte lærde Rabbidere og et begrænset Antal kristne Orientalere, særlig Armenere, Persere og Æthiopere, der som Lærere i deres respektive Modersmaal havde slaaet sig ned i forskellige Universitetsbyer; og helt ned i det 18. Aarhundrede regnedes derfor et længere Ophold i Orienten for et nødvendigt Led i enhver Orientalists Uddannelse, og vedblev at være det selv efter at man takket være Forbindelsen med Theologien havde faaet oprettet orientalske Professorater ved adskillige Europæiske Universiteter, først og fremmest naturligvis i Hebræisk, men efterhaanden ogsaa i Arabisk, i hvilket den første Lærestol oprettedes i 1538 ved Collège de France for Guilielmus Postellus.²⁶⁾ Som de fleste af Samtidens andre Orientalister underviste Postellus imidlertid ikke blot i sit Hovedfag, men ogsaa i alle andre orientalske Discipliner, og han blev saaledes Lærer for en stor Del af den kommende Generations Lærde. I Leiden blev Erpenius udnævnt til Professor i Arabisk i 1613, og i Cambridge besattes den første Arabiske Lærestol i 1629 med Abraham Wheelocke,²⁷⁾ hvorimod Oxford først i 1636 fik et Arabisk Professorat med Edward Pococke.²⁸⁾ Det kan i denne Forbindelse anføres, at Københavns Universitet, hvor Olaus Chrysostomus allerede i 1537 nævnes som Professor i Hebræisk,²⁹⁾ i 1626 udnævnte Nicolaus Aurilesius til Professor i orientalske Sprog,³⁰⁾ men paa Petrus' Tid, omkring det 18. Aarhundredes Midte, var Oxford og Leiden med Lærere som Pococke og Golius, de to protestantiske Hovedsæder for orientalske Studier, der i stadig stigende Grad koncentreredes om Udgivelsen af Bibeltekster. I theologiske Kredse havde man nemlig

allerede paa et tidligt Tidspunkt anerkendt den tekstkritiske og eksegetiske Betydning af Skriftens ofte meget gamle orientalske Versioner, og for ogsaa paa dette Omraade at etablere en anerkendt og standardiseret Grundtekst og lette de sammenlignende Studier, havde man udkastet Planerne for de saakaldte Polyglotter, i hvilke man udgav Testamenterne paa Grundsprogene, ledsaget af saa mange orientalske Versioner som muligt. Af disse Udgaver tryktes den Spanske Redaktion i Alcalà de Henares (Complutum) 1514-17, men fik først pavelig Tilladelse til at udkomme omkring 1522. Den indeholder det første trykte Græske Testamente, tilligemed Hebræiske og Aramæiske (Kaldæiske) Versioner, og efterfulgtes af den Nederlandske Polyglot, der 1569-73 tryktes hos Plantin i Antwerpen med Hebræisk, Syrisk, Aramæisk og Latinsk Tekst. I 1645 udkom den Franske Polyglot hos Michel le Joy i Paris med Hebræiske, Samaritanske, Aramæiske, Græske, Syriske, Latinske og Arabiske Versioner, og fra 1653-57 udkom endelig den Engelske, der blev den betydningsfuldeste af dem alle. Under Redaktion af Brian Walton³¹⁾ tryktes den hos Thomas Roycroft³²⁾ i London, og bragte Hebræisk, Samaritansk, Aramæisk, Græsk, Syrisk, Persisk og Latinsk Tekst. Samtidig med disse Mammutpublikationer interesserede man sig dog ogsaa for mindre Udgaver med de orientalske Versioner af Skriftens enkelte Afsnit, særlig Salmerne og Profeterne, og det var med saadanne Udgaver, at de fleste af det 17. Aarhundredes Orientalister habiliterede sig. Ved al denne Udgivervirksomhed stod man imidlertid lige fra Begyndelsen over for det praktiske Problem, hvorledes man skulde fremskaffe typografisk Materiale til Trykning af de mange fremmede Alfabetter. Græsk og Hebræisk trykte man allerede i Slutningen af det 15. Aarhundredes Italien med originale Typer, men naar det drejede sig om de andre Alfabetter, maatte man i Begyndelsen klare sig saa godt man kunde. Saaledes er den første Tekst trykt med Arabiske Typer i Europa ikke Arabisk, men den Aramæiske Version af det i 1516 i Genua udkomne polyglotte Psalterium, og paa samme Maade maatte man undertiden trykke Arabiske Tekster med Syriske Bogstaver, som i „Liber VII precationum“, der i 1584 udkom hos Basa i Rom, eller med Hebræiske, som i Pococke's „Porta Mosis“ fra 1655,³³⁾ og saa sent som 1659 og 1661 var Peträus nødt til at trykke sine Koptiske Tekster med Græske Bogstaver, da Koptiske Typer paa daværende Tidspunkt kun fandtes i Rom,³⁴⁾ hvor forøvrigt den Virksomhed der efterhaanden koncentreredes om Propagandaens Trykkeri blev af grundlæggende Betydning for hele den typografiske Udvikling. Propagandaen overtog og videreførte nemlig den af Gregor XIII og Kardinal Ferdinando af Medici paabegyndte Fremstilling af orientalske Skrifttyper,

og udviklede paa denne Maade sit berømte Trykkeri, der allerede fra omkring 1630 omfattede alle væsentlige Alfabetter fra den nære og fjerne Orient foruden Æthiopisk og Koptisk.³⁵⁾ Den vaagede imidlertid skinsygt over sit Materiale, og de store Europæiske Trykkerier saa sig derfor nødsaget til ogsaa at anskaffe sig orientalske Typer, og hertil blev de forøvrigt ikke sjældent tilskyndet af det private Initiativ. Saaledes indrettede Ferdinando af Medici et privat orientalsk Trykkeri i sit Palæ i Rom, og Savary de Brèves fulgte hans Eksempel med et Arabisk Trykkeri i Paris. I Nederlandene havde baade Plantin i Antwerpen og Brødrene Elzevier i Leiden orientalske Typer og Oxford University Press udsendte sin første Arabiske Publikation i 1648,³⁶⁾ medens Roycroft i 1653-57 kunde trykke den Engelske Polyglot. For at sikre sig mod Trykkeriernes Tyranni, og ofte i et fortvivlet Forsøg paa at skaffe sig Levebrød, søgte imidlertid ogsaa adskillige Orientalister at erhverve sig private Trykkerier. Dette var saaledes Tilfældet baade med Raphelengius,³⁷⁾ Nisselius og Peträus, men i al Fald for de to sidstnævntes Vedkommende med fatale Konsekvenser. Foruden det manuelle Arbejde med at sætte og trykke deres egne Udgaver, maatte de nu ogsaa forlægge og distribuere dem, og selv bære de hermed forbundne Omkostninger og den økonomiske Risiko, og der er ingen Tvivl om, at dette var den direkte Aarsag til begges Ruin.

I den almindelige Udvikling der med uafvendelig Konsekvens medførte Filologiens Theologisering maa det imidlertid ikke overses, at de første Spor af en uafhængig og selvstændig Sprogvidenskab ogsaa begyndte at vise sig, først og fremmest ved Udgivelsen af Haandbøger, baade grammatiske som f. Eks. Erpenius' og Raimondis Arabiske Grammatiker og Kirchers Koptiske Tekster, og leksikalske som Hieronymus Megiserus' *Dictionarium quattuor linguarum*, (1592), Golius' grundlæggende *Lexicon arabico-latinum* (1653) og Edmund Castell's *Lexicon heptaglotton* fra 1669. Ogsaa mere theoretiske Undersøgelser begyndte at komme frem, saaledes f. Eks. Gesner's *Mithridates de differentiis linguarum* (1555), der indeholder en kortfattet Oversigt over ikke mindre end 130 Sprog, og Scaliger's første famlende Forsøg paa at finde frem til et systematisk Opdelingsgrundlag for hele det dengang kendte Sprogmateriale.³⁸⁾

Som man vil se, stilledes der efter vore Begreber meget store Krav til Datidens Orientalister, fagligt saavel som menneskeligt. For ikke blot skulde de foruden Theologien og den klassiske Filologi beherske saa at sige alle den nære Orients Idiomer, baade de levende og de døde, og som oftest ogsaa Æthiopisk og Koptisk, men de skulde tilegne sig denne Indsigt under de vanskeligste Forhold, ofte paa Rejser og med et Mini-

mum af Vejledning og Hjælpemidler. Hertil kom at de ved Studiernes Afslutning maatte være forberedt paa en usikker og ikke sjældent uværdig Tilværelse i Armod og Forsagelse, præget af opslidende og ofte haabløs Kamp for at faa deres Arbejder trykt og udgivet. At de overhovedet akcepterede disse Betingelser og frivilligt og med Begejstring gik ind for et Liv i Resignation og Fattigdom, han kun forstaas naar man indser, at de betragtede deres *philologia sacra* som et helligt Kald, en from og ydmyg Indsats „til Guds og hans Kirkes Ære“, der bar Lønnen i sig selv, som det netop vedrørende Peträus og Nisselius hedder i en Skrivelse fra Universitetet i Leiden,³⁹⁾ og at Peträus overhovedet i enhver Henseende var en typisk Repræsentant for denne Kategori af Barokkens Lærde vil fremgaa af det følgende, hvor vi skal forsøge at give en samlet Oversigt over hans Liv og hans Indsats.

Om hans Oprindelse har vi kun Mollers Oplysning, at han var født i Flensborg som Søn af en iøvrigt ukendt Peter Dirksen. Om hans Forhold til Familien ved vi intet, bortset fra at vi blandt hans Papirer paa Kgl. Bibl. finder Overskriften til et, mærkelig nok paa Italiensk aflattet Brev til Forældrene: „Carissimo Padre et mia charissima madre, havete a sapere . . .“,⁴⁰⁾ og vi kender end ikke hans nøjagtige Fødselsaar. I Leideners Universitets Album⁴¹⁾ angives han 16.12.1650 at være 26 Aar gammel, hvorimod hans Alder 23.3.1660 angives at være 30, og 10.6.1664 36, hvilket giver os Valget mellem 1624, 1630 og 1628. Da det imidlertid 22.6.1645 ved hans Immatrikulation i Wittenberg udtrykkelig anføres, at han paa Grund af Ungdom ikke blev taget i Ed, hvilket næppe vilde have været Tilfældet, hvis han paa daværende Tidspunkt havde været 21 eller 17 Aar, hvorimod det vilde have været naturligt hvis han var 15, synes vi berettiget til at ansætte 1630 som Peträus' sandsynlige Fødselsaar, og det kan i saa Henseende anføres at hans Kollega Edward Pococke, hvis Ungdom ogsaa udtrykkelig fremhæves, ligeledes immatrikuleredes som 15aarig.⁴²⁾ Fra en haandskrevet Randnote i et af Kgl. Bibl.s Eksemplarer af *Cimbria literata*⁴³⁾ ved vi, at han i 1640 var Elev i Flensborg Skole, men ellers er vi uden Oplysninger om hans Barndom og Opvækst indtil han 23.4.1645 indskrives ved Universitetet i Leipzig,⁴⁴⁾ hvorfra han dog allerede efter tre Maaneders Forløb begiver sig til Wittenberg, hvor han som allerede anført immatrikuleredes 22.6.1645.⁴⁵⁾ 20.3.1647 immatrikuleres han i Jena⁴⁶⁾ og allerede i 1649 synes han at have været i Leiden, for Rahlfs har fremdraget en Notits i et Manuskript i Göttingen, hvori Ludolf angiver, at han paa dette Tidspunkt laante Peträus sit endnu uudgivne Æthiopiske Lexicon, og vi ved at Ludolf i 1649 opholdt sig i Leiden.⁴⁷⁾ I Følge Meddelelse fra den slesvig-holstenske Forsker

Dr. Th. O. Achelis nævnes Petræus i 1650 som „Prediker“ i Haarlem,⁴⁸⁾ og 16.12. samme Aar immatrikuleres han for første Gang i Leiden under Betegnelsen „lit(erarum) stud(iosus), gratis inscript(us)“.⁴⁹⁾ At han saaledes fritages for at betale det sædvanlige Indskrivningsgebyr synes at vise, at han har haft meget begrænsede Midler til sin Raadighed. Paa et senere Tidspunkt nævner Petræus det følelige Tab han led ved som Følge af Krigsbegivenhederne at miste sin Fædrearv,⁵⁰⁾ saa helt uden Midler kan Hjemmet ikke have været, skønt Møller udtrykkelig fremhæver Fædrens beskedne Kaar.

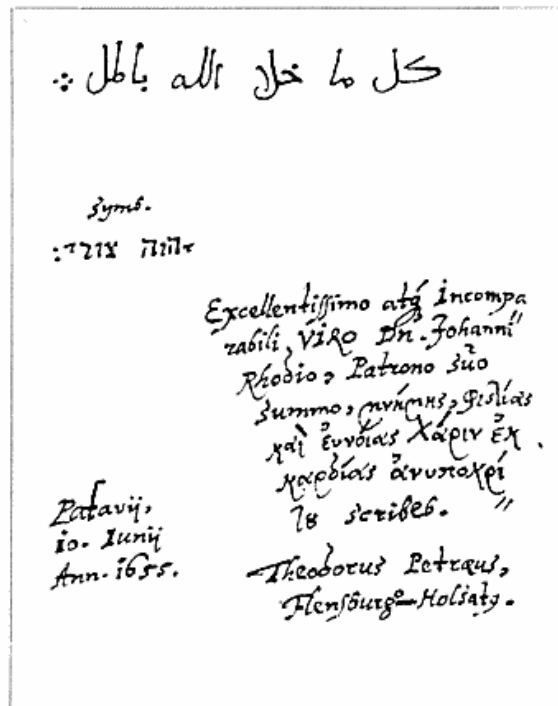
Forøvrigt støder Fastsettelsen af Tidspunktet for Petræus' første Besøg i Leiden paa visse Vanskeligheder, som Følge af en i et af Kgl. Bibl.s Petræus-Manuskripter⁵¹⁾ indsat Kolofon, der lyder: „scripsi Leida Ao 1641 2 Febr. hora decima vesp. ex mutuo Cl. dom. Golii.“ Manuskriptet indeholder Koptiske og Arabiske Tekster, og da han næppe kan formodes at have behersket disse Sprog som 11aarig, kunde det se ud som om Ansættelsen af 1630 som hans Fødselsaar var forkert. Heldigvis er vi dog i Stand til at vise med absolut Sikkerhed, at Dateringen maa bero paa en lapsus. Paa sin første Side indeholder Manuskriptet nemlig en ordret Afskrift af Kircher's *Lingua Ægyptiaca restituta*, der først udkom i 1644, og den kan derfor ikke have været kopieret af Petræus tre Aar tidligere. Da vi som anført ved, at han for første Gang immatrikuleredes i Leiden i 1650, kan der næppe være Tvivl om, at Datoen skal rettes til 1651, og at Manuskriptet repræsenterer Resultatet af hans første Aars Studier hos Golius, der altsaa viser sig at have været hans første Lærer i Koptisk. Forøvrigt oplyser Petræus selv, at han i Tiden umiddelbart før 1654 modtog Understøttelse til at gennemføre sine orientalske Studier fra Frederik III,⁵²⁾ og Møller anfører, at det var Stephan Klotz, der som Generalsuperintendent i Hertugdømmerne havde Residens i Flensborg, der introducerede ham til Kongen, men noget nærmere om deres Forbindelse paa dette tidlige Tidspunkt har det ikke været muligt at opspore. Mærkelig nok synes Petræus aldrig at have faaet tildelt Tidens betydeligste Rejselegat, det af Frederik II i 1579 oprettede Stipendium Regium,⁵³⁾ om hvilket det i en særlig Ordonnans af 13.3.1639⁵⁴⁾ udtrykkelig bestemmes, at een af de fire Portioner skal tildeles en Orientalist forudsat at han samtidig studerer Theologi, og som alle Periodens andre danske Orientalister uden Undtagelse ses at have modtaget. Under alle Omstændigheder synes Kongens Understøttelse at have gjort det muligt for ham at leve uforstyrret i Leiden indtil omkring 1654, og det var i dette Tidsrum, at han indledede det nære Venskab og Samarbejde med Nisselius, der skulde faa en saa afgørende Betydning for hans Udvikling.

Desværre ved vi om Nisselius endnu mindre end om Petræus. Rahlfs har paavist,⁵⁵⁾ at han er født i Hassloch i Pfalz omkring 1621–24, og at han i 1646 kom til Leiden, hvor han samme Aar hos Elzevier udgav sit første Arbejde.⁵⁶⁾ Senere synes han væsentligst at have beskæftiget sig med Hebræisk og Æthiopisk, og den først efter hans Død i 1662 udkomne Hebræiske Bibel, med dens for første Gang systematisk gennemførte Versetælling, er hans Hovedværk. Som Rahlfs har vist det, erhvervede han i 1655 et Trykkeri med orientalske Typer fra Johannes Elzevier, og dette blev efter hans Død overtaget af Petræus. Det gav dem begge en Mulighed for at faa deres Arbejder trykt, men de maatte begge sætte sig i bundløs Gæld for at kunne erhverve det, og det ruinerede utvivlsomt dem begge. Medens Nisselius aldrig synes at have erhvervet sig en akademisk Titel, begynder Petræus fra 1654 at betegne sig som Magister,⁵⁷⁾ en Grad som han maa formodes at have erhvervet i Leiden, skønt det ikke har været muligt at paavise naar. Ingen af dem synes at have haft Ansættelse paa Universitetet, men at de alligevel har haft et nært Samarbejde med dets Lærere fremgaar bl. andet af den Ansøgning om Støtte til deres Æthiopiske Publikationer, som 9.2.1654 blev overdraget Golius til Udtalelse, med det Resultat, at der 5.3. udbetaltes dem 200 Gylden til deres Studier „ten dienste van Godes kercke ende luystre van d'Universiteyt“.⁵⁸⁾ Samme Aar udkommer da ogsaa de første Resultater af deres Samarbejde, nemlig den Arabiske og Æthiopiske Tekst til tre Apostelbreve, Jakob's, Johannes' og Judas', med Latinsk Oversættelse, og en kortfattet Kommentar.⁵⁹⁾ Rahlfs har gjort Rede for Udgavernes tekstkritiske Baggrund, saa vi kan her indskrænke os til at anføre, at de tryktes hos Brødrene Elzevier i Leiden, men paa Udgivernes egen Bekostning, og de maa være udkommet samtidig, og før 9.6.1654, da Universitetet paa denne Dato bevilliger Nisselius og Petræus et Gratiale „voor de dedicatie van de drie algemene sentbrieven“.⁶⁰⁾ Af Jakobs-Brevet blev enkelte Eksemplarer trykt med kun Petræus' Navn paa Titelbladet, og i disse findes indsat en til Frederik III stilet Fortale, hvori Petræus takker Kongen for hans Understøttelse. Som Rahlfs har gjort opmærksom paa, har denne Fortale sin egen Historie, idet Petræus ikke blot selv benyttede den igen 13 Aar senere som Dedikation til Kurfyrsten af Brandenburg i sin Udgave af den Armenske Doktrin fra 1667, omend med enkelte karakteristiske Smaaændringer – Gloriosissime Heros for Clementissime Domine –, men ogsaa lod Armeneren Oskan, Udgiveren af den i 1666 udkomne Armenske Bibel, anvende den endnu engang i 1669 i en Dedikation til Ludvig XIV.⁶¹⁾ Hertil kan tilføjes, at Originalmanuskriptet med alle de ved de forskellige Lejligheder anvendte Ændringer findes blandt P.s Pa-

pirer paa Kgl. Bibl.,⁶²⁾ men det maa dog anføres, at den heller ikke i denne sin første Skikkelse er et originalt Arbejde fra Petræus' Haand, men er kopieret efter Kircher's Fortale til Ferdinand III i *Lingua Ægyptiaca restituta* fra 1644, som vi allerede har set ham afskrive.

Baade offentligt og privat blev Udgaverne kritiseret af Samtiden,⁶³⁾ men for Petræus selv blev de af afgørende Betydning, idet de forskaffede ham Frederik III's Understøttelse til den store Orientrejse, der blev Højdepunktet i hans Tilværelse, men desværre ogsaa et af de dunkleste Punkter i hans Biografi. Møller angiver ikke hvornaar Petræus tiltraadte sin Rejse, men anfører forunderligt nok, at han vendte hjem „omkring 1653“, hvilket ikke som man kunde formode kan være en Trykfejl for 1658, da den samme Dato gaar igen i et til Matthias Anchersen stilet Brev med Oplysninger om Petræus fra 1711, altsaa før *Cimbria literata* udkom.⁶⁴⁾ Som allerede paapeget baade af Vilhelm Thomsen⁶⁵⁾ og Rahlfs er denne Angivelse kronologisk umulig, og den kan forøvrigt afvises alene af den Grund, at naar Petræus i 1654 takker Kongen for dennes Understøttelse, vilde det være utænkeligt, at han ikke skulde have nævnt Rejsen, hvis den paa daværende Tidspunkt allerede havde været afsluttet. Endnu mere påfaldende er det imidlertid, at en Samtidig, og personlig Bekendt som Ludolf, med stor Bestemthed hævder, at Petræus i 1656 befandt sig i Rom paa Hjemvejen fra Orienten.⁶⁶⁾ Som vi skal se er det hævet over enhver Tvivl, at han faktisk var i Rom i Aaret 1656, men baade Vilh. Thomsen og Rahlfs er af forskellige Grunde enige om, at alt tyder paa, at han har været der paa Udvejen, og ved en af de overraskende Tilfældigheder, der er saa karakteristiske for Petræus' Biografi, kan det bevises, at denne Paastand er rigtig. Den 10.6.1655 opholdt Petræus sig nemlig i Padua, hvor han besøgte sin derboende Landsmand, den berømte Læge Johannes Rhodius, og indskrev sit Navn i dennes Stambog, der nu opbevares paa Kgl. Bibl.⁶⁷⁾ Da han imidlertid, som allerede Werlauff har gjort opmærksom paa,⁶⁸⁾ den 20.2.1656 fra Rom fremsendte et signeret Eksempplar af Jacob Wemmer's i 1638 udkomne *Lexicon Aethiopicum*, til Hertug Frederik III af Gottorp, kan han umuligt have været i Orienten i Mellemtiden, men maa have været i Rom paa Udvejen.

Om hans Ophold her fortæller Ludolf forøvrigt korrekt, at det fandt Sted i Februar, og at han læste Æthiopisk med den kendte indfødte Abba Gregorius, der ogsaa var Ludolfs Lærer,⁶⁹⁾ og i denne Forbindelse kan det desuden anføres, at Kgl. Bibl. besidder et Brev fra Ludolf til Juristen Peder Scavenius, med Oplysninger om Fader Gregorius.⁷⁰⁾ Ogsaa Werner omtaler Petræus' Ophold i Rom, og nævner saavel hans Forbindelse med

Peträus' Bidrag til den Danske Læge Johannes Rhodius' Stambog, der viser, at han i Juni 1655 var i Padua. Det Arabiske Motto lyder: kul mā ḥalā allah bāṭil: Alt undtagen Gud er Forfængelighed. – Thotts Samling 573, 8°, Blad 72 verso. Orig. St.

de derboende Armenere, Maronitter og Æthiopere, som hans Visit hos Koptologiens Fader Athanasius Kircher,⁷¹⁾ der paa daværende Tidspunkt var Professor i Mathematik ved Collegium Romanum. Peträus opretholdt, som vi skal se, Forbindelsen med Kircher Livet igennem, og fra Ole Borchs Dagbøger ved vi, at en ingenlunde ukritisk Dommer som Hebræisten Professor Uchtmann fra Leiden ansaa Peträus' Kundskaber i Koptisk som større end Kircher's.⁷²⁾ Endelig har Rahlfs paavist, at han arbejdede i det Abessinske San Stefano Kloster, i hvis Bibliothek han kopierede et Haandskrift med den Æthiopiske Version af de smaa Profeter paa hvilket en væsentligere Del af hans senere Publikationer er baseret. Originalmanuskriptet tilhører nu The British and Foreign Bible Society i London,⁷³⁾ men hele Peträus' Kopi findes intakt paa Kgl. Bibl., som et særligt Bind blandt hans Papirer.⁷⁴⁾ I Tiden mellem 1656 og 1659 forsvinder Peträus fra alle Europæiske Kilder, og da vi skal se, at hans Orientrejse beviseligt maa have været afsluttet i 1659, maa den nødvendigvis have fundet Sted i dette Tidsrum, men desværre er ogsaa vore faa

faktiske Oplysninger om dens Forløb paa samme Maade indbyrdes uoverensstemmende. Dette gælder allerede Spørgsmaalet om selve Rejseruten, som i Fortalen til det Koptiske Psalterium fra 1659 angives at have været „Grækenland, Syrien, Palæstina og Ægypten“. Herimod har Werner „Grækenland, Konstantinopel, Ægypten og Jerusalem“, ⁷⁵⁾ og i den eneste autentiske Angivelse fra Petræus' egen Haand, et Udkast til en Dedikation til Frederik III, som vi senere skal komme tilbage til, ⁷⁶⁾ anfører han, at han: „nu er vendt tilbage fra Jerusalem, Konstantinopel og Ægypten“ – „Hierosolymis, Constantinopoli et Ægypto redux“, med „Palæstina indføjet over „ex Hierosolymis“ og „Turcia s. Graecia“ over „Constantinopoli“. – Fra Werner ved vi imidlertid, at han foretog sine væsentligste Bogindkøb i Palæstina og Ægypten, men at en betydelig Del af hans Samlinger blev konfiskeret af Tyrkiske Toldembedsmænd, som ikke vilde tillade ham at føre dem ud af Landet. ⁷⁷⁾ Heraf følger, at han nødvendigvis maa have været i Palæstina og Ægypten før han besøgte Tyrkiet, men videre kan vi paa nuværende Tidspunkt ikke komme. Om hans Ophold paa de forskellige Steder har vi hidtil kun vidst, at han maa have besøgt Kirken Keniset Sitti Marjam i Kedrondalen, hvorfra enkelte af hans Æthiopiske Haandskrifter stammer, ⁷⁸⁾ at han som allerede nævnt købte Bøger i Ægypten, samt besad en Sten, som han selv havde hentet paa Golgatha. Fra Ole Borchs Dagbog ⁷⁹⁾ hører vi nu hans egne Refleksioner om Opholdet i det Hellige Land: hvorledes det var den Spanske Konge, der maatte afholde Patriarchatets enorme Udgifter i Jerusalem, hans Skepsis over for Paaskemiraklet i Gravkirken, hvor Ild formodedes at falde ned fra Himlen, hans Vrede over Tyrkerne, der nægtede de Kristne Adgang til Salomons Tempel, og endelig hører vi om hvorledes han som mange andre Pilgrimme havde ladet Jerusalems Byvaaben, de fem Kors, og Ordet *Hierosolyma* tatovere paa sin højre Arm tilligemed et Billede af Gravkirken, „særdeles nydelig udført i blaat“ som Ole Borch udtrykker det. ⁸⁰⁾

Denne er imidlertid ikke den eneste nye Kilde til Petræus' Ophold i Palæstina, for paa Kgl. Bibl. finder vi intet mindre end en Afskrift af det officielle Dokument, hvorved Myndighederne i Jerusalem bekræfter hans Tilstedeværelse i Byen. ⁸¹⁾ Det er udstedt af en Frater Marianus som kalder sig „commissarius Apostolicus“ og „totius terrae sanctae custos“, og det nævner foruden Gravkirken, Oliebjerget og Golgatha, 12 Steder og Byer, som Petræus skal have besøgt, nemlig Sion, Thabor, Bethlehem, Nazareth, Josaphat, Bethania, Judæa, Tiberiassøen, Jordan, Emmaus, Galilæa og Samaria. Som Bidrag til Fastsættelsen af Tidspunktet for Rejsen er Skrivelsen imidlertid en bitter Skuffelse, da den er dateret i

Jerusalem 24.12.1660, et Tidspunkt paa hvilket P. umuligt kan have været i Palæstina, da han, som vi skal se, uden al Tvivl var i København 2.1.1661. Forøvrigt har vi mange andre ubestridelige Vidnesbyrd om, at han var vendt tilbage til Europa allerede i 1659, saa Datoen maa nødvendigvis, som saa mange af Tidens andre Datoangivelser, være forkert. Fejlen synes ikke at kunne være opstået ved Kalenderuoverensstemmelser, og vi maa derfor indskrænke os til at tage Skrivelsens andre Oplysninger ad notam, og renoncere paa at benytte den som Dateringsmateriale. Som et Kuriosum kan det endvidere anføres, at vi blandt Peträus' Papirer finder et Vidnesbyrd om hans Besøg i Gravkirken, nemlig en Afskrift af Balduin I's Gravskrift.⁸²⁾

Ogsaa om hans Besøg i Ægypten giver Borchs Dagbøger nye Oplysninger, og hans sunde Skepticisme kommer endnu engang til Udtryk i Beretningen om Muhammeds Sarkofag, der paa Guddommelig Befaling svævede frit i Rummet, „hvad end ikke Tyrkerne troede paa“. Endvidere hører vi om en dramatisk Episode i Byen Damietta, der korrekt betegnes som Oldtidens Pelusium, hvor Peträus var ved at blive levende brændt, fordi han forsøgte at bortføre et Koranmanuskript, og kun blev reddet ved en Kapucinermunks Snarraadighed. Werner⁸³⁾ fortæller, at han i Konstantinopel besøgte den hollandske Resident Levin Warner, der selv var en fremragende Orientalist, og dette bekræftes af Peträus' egne Hentydninger til deres Møde i et hidtil upaaagtet Brev til Warner, som findes i Universitetsbibliotheket i Amsterdam,⁸⁴⁾ men mere ved vi heller ikke om hans Rejse; men den Kendsgerning, at han efter sin Hjemkomst først dukker op i England, kunde tyde paa at han ligesom sin Kollega og Bekendt Christian Ravius, der kort forinden, mellem 1639 og 41, besøgte Orienten, var vendt direkte tilbage paa et Engelsk Skib fra en af Levantens Havnebyer.⁸⁵⁾ Eet er i alt Fald sikkert, at han Aaret 1659 opholdt sig i London. Dette kan dokumenteres ved det af Rahlfs i Statsbibliotheket i Berlin fremdragne Manuskript af den i 1660 udgivne Æthiopiske Homilie, der i Peträus' Haand er dateret London 1659,⁸⁶⁾ og fremgaar ligeledes af det hos Thomas Roycroft udsendte Prøvetryk af samme Homilie og Davids første Salme, hvis Fortale er dateret London Oktober 1659.⁸⁷⁾ Da der som nævnt kun synes at eksistere eet eneste Eksempplar af Trykket kan det anføres, at det paa to sammenfoldede Folioark indeholder 7 Linier af den Æthiopiske Tekst til ovennævnte Homilie med Latinsk Oversættelse, Græsk Paralleltæst og Noter, samt den Koptiske og Arabiske Version af den første Salme med Latinsk Oversættelse (se gengivelse s. 94 og 96). Den Koptiske Tekst er sat med Græske Bogstaver, saaledes at en spiritus asper ' anvendes for ϣ i Indlyd, χ for ϣ, Φ for ϣ og

Beatus ille vir, Beatitudo illi homini, qui non abiit in consilio non cultorum Dei:
 ١ الْعَالَمِينَ عِبْرَ مَسُورَةٍ فِي يَدِّ هَبَّ لَمْ الَّذِي لِلْأَنْسَانِ طَوِيٍّ *vel* الرَّجُلُ هُوَ طَوِيٍّ
 Oumakários ba birúmi, wnniádph embirúmi, áda ambá:hfscha chan ibfóschmi andaniasavás:
 ΟΥΜΑΚΑΡΙΟΣ ΠΕΠΙΡΩΜΙ (ΟΥΝΙΑΤΦΜΠΙΡΩΜΙ) ΕΤΕΜΠΕΦΣΧΕΧΕΝΠΙΣΟΣΧΝΙΝΤΕΝΙΑΣΕΒΗΣ:
 & non stetit super pedes ejus in via operantium peccatum; & non sedit super cathedrám pestilentium:
 ٢ الْمَقْسِدِينَ كُرْسِيِّ عَلَى يَحْلِسَ وَلَمْ أَكْطِيَّةَ صَانِعِي طَرِيقٍ فِي رَحْلَتِهِ عَلَى يَقِفَ وَلَمْ
 ónda ambaphóbiárádph bi ibmuid andanirafarnoni; ónda ambaphbámfs hidkúshadra andanióimós.
 ΟΥΔΕΜΠΕΦΟΙΕΡΑΤΦΙΦΜΩΙΤΝΤΕΝΙΡΕΦΕΡΝΟΒΙ: ΟΥΔΕΜΠΕΦΕΜΣΙΠΤΚΑΘΕΔΡΑΝΤΕΝΙΑΟΙΜΟΣΦ

Sed ejus voluntas erit in Lege Domini.
 ٢ الرَّبِّ نَامُوسٍ فِي تَكُونُ أَرَادَتِهِ لَكِنْ
 Alla ara baphenwfschí schob chan ibrómos amibfchois,
 ΑΛΛΑΕΡΕΠΕΦΟΥΣΣΧΟΠΧΕΝΦΝΟΜΟΣΜΠΣΧΣ:

Den Koptiske og Arabiske Tekst til Davids første Salme med Latinsk Oversættelse fra det eneste hidtil kendte Eksempel af Petrus' første Prøvetryk til en paatænkt Udgave af alle Salmerne, trykt hos Thomas Roycroft i London 1659. Eksempelret findes i Sion Library, London. Den Koptiske Tekst er sat med Græske Bogstaver og ledsaget af en Transkription i Kursiv, der angiver Udtalen.

ΣΧ for *u* og *σ*. Med en for sin Tid usædvanlig Interesse for Fonetik har Petrus underlagt den Koptiske Tekst med en Transkription, der angiver den konventionelle Udtale. Paa dette Omraade er Petrus Pioner, og tilsvarende Transkriptioner findes i ikke ringe Antal blandt hans Papirer. Endvidere indeholder Trykket en Fortale, hvoraf det klart fremgaar, at den maa være skrevet umiddelbart efter hans Hjemkomst fra Orienten, idet han omtaler Rejsen, sine hjembragte Manuskripter, Frederik III's Understøttelse, og udtaler det Haab, at han, blandt andet til Støtte for den betrængte Koptiske Menighed i Ægypten, vil blive i Stand til at udgive Koptiske Bibeltekster. Paa Basis af disse uigendrivelige Vidnesbyrd om, at Rejsen maa være afsluttet i 1659, maa vi ganske kort vende tilbage til den ovenfor omtalte mellem Petrus' Papirer fundne Dedikationsudkast, hvori han nævner sin Hjemkomst og sin Rejserute.⁸⁸) I sin Helhed lyder Udkastet saaledes: „Piissimo (etc.) Frederico Dan. et Norveg. Regi Theod. Petrus suae Majestat. (potentiss.) deditissimus alumnus ex Hierosolymis (Palæstinâ) Constantinopoli (nunc Turcia s. Graecia) et Ægypto redux librum hunc etc. D. D. animo devotissimo. MD. LI. (sic). Som man vil se maa Datoen ogsaa i dette Tilfælde være forkert. MD skal saaledes naturligvis rettes til MDC, og LI kan efter det foregaaende heller ikke være rigtigt; men naar vi tager i Betragtning, at det

Homilia sancti Johannis Oris atri (i. e. ἡγουμένου) de Nativitate Domini nostri Jesu
 ድርሳን፡ ዘቅደስ፡ ዮሐንስ፡ ለፊ፡ ወርቅ፡ በእነተ፡ ልደቱ፡ ለእግዚእን፡ ሊዮሱስ፡

Christi, in pace Domini, Amen.

ክርስቶስ፡ በሰላም፡ እግዚእ፡ ብሔር፡ ለጌጃ፡

Mirabile mysterium ejus & altum, & dilecti mei! Pastores praeclarent, & non sicut in canticis suis, cecinerunt in gloria:
 መንክር፡ መስጢረ፡ ወልዑል፡ ለፍቁረኝዎ፡ ኖሶት፡ ሰብስቡ፡ ወእኩ፡ ከሆ፡ በመጋልጃሆም፡ ዘመረ፡ በከብላት፡
 & glorificaverunt Angeli, & gratias egerunt principes angelorum. Et benedixerunt Cherubim, & cecinerunt Seraphim, videntes
 ወሰብሱ፡ መላእክት፡ ወእስኩ፡ ሊቃኝ፡ መላእክት፡ ወባርኩ፡ ኪረቤኝ፡ ወዘመረ፡ ፋራፋኝ፡ ርሊዮም፡
 Deum in super terra, & qui fuit supra, descendit infra, & qui est infra, fuit supra in amorem hominum.
 ሊመላክ፡ በደብ፡ መድረ፡ ወዘሀሱ፡ ሳዕላ፡ ወደደ፡ ታከተ፡ ወዘሀሱ፡ ታከተ፡ ጉኝ፡ ሳዕላ፡ በእፍቅሮቱ፡ ለሰብእ፡
 Hodie Bethlehem affinitatur caelo: atque pro stellis, ecce Angeli laudant; & pro Sole, ecce
 ዮሶም፡ ቤተ፡ ልኩም፡ ትመስል፡ ሰማዮ፡ ወህዋተ፡ ገዋክብት፡ ናሁ፡ መላእክት፡ ይሉብሱ፡ ወህዋተ፡ ፀሓይ፡ ናሁ፡
 Sol iustitiae: & ubi habitat Deus, ibi sunt exercitus ejus.
 ፀሐዩ፡ ጽድቅ፡ ወኅበ፡ ኅደረ፡ ሊመላክ፡ ህዋ፡ ይህልዎ፡ ሰራዊቱ፡

Den Æthiopiske Version af den Græske Kirkefader Johannes Chrysostomos' Prædiken over Kristi Fødsel fra samme Tryk som Facsimilen paa modstaaende Side. Teksten stammer fra et af Peträus fra Orienten hjembragt Manuskript, som nu findes i Statsbibliotheket i Berlin (Ms. or. fol. 117). Den fuldstændige Tekst blev i 1660 udgivet af P. i Leiden. — Begge Facsimiler ca. $\frac{3}{4}$ af Originalens Størrelse.

ikke kan være skrevet før 1659, kan vi til Gengæld med meget stor Sandsynlighed vise, at det nødvendigvis maa være skrevet i dette Aar, eller i alt Fald før Oktober 1660, da det nemlig efter Arvehyldingen 18.10.1660 vilde være umuligt i en officiel Skrivelse ikke at anvende Kongens nye Titel Rex hereditarius, saaledes som Peträus da ogsaa korrekt gør det i sine Dedikationer fra 1661 og 1663.⁸⁹⁾ Der er derfor ingen Tvivl om, at LI skal rettes til LIX eller eventuelt til LX. Om det sidstnævnte Aar anfører Møller, at Ludolf har meddelt ham, at Peträus i en Skrivelse af 6.1.1660 sendte ham en Liste over sine paatænkte Arbejder, en Liste som Møller dernæst gengiver verbatim. Det viser sig nemlig, at Ludolf har ladet Peträus' originale Liste følge med sit Brev, for baade dette og Listen forefindes endnu paa Kgl. Bibl., hvor de dog paa et eller andet Tidspunkt er blevet adskilt. Ludolf's Brev⁹⁰⁾ er dateret „III Nonas April. 1692“, og Peträus' Liste⁹¹⁾ er forsynet med Ludolfs egenhændige Randbemærkninger. Den nævner de fem vigtigste af hans senere Publikationer, som Peträus altsaa allerede paa daværende Tidspunkt havde planlagt, nemlig I: Psalterium Copticum, hvoraf kun to Prøvetryk udkom, det allerede omtalte fra 1659, og et senere fra 1663. Af disse synes Ludolf kun at have kendt det ene, for han anfører i Marginen: „Hiervon ist nur ein Bogen pro specimine heraus kommen“. II: Et Leksikon over det

Koptiske Psalterium baseret paa to Manuskripter som Petræus havde købt i Kairo. Hertil bemærker Ludolf: „Hiervon habe ich nichts gesehen“ og Lexikonet synes heller aldrig at være udkommet. Det nævnes imidlertid i Prøvetrykket fra 1663, hvoraf det synes at fremgaa, at det maa have foreligget i Manuskript. Af de Koptiske Originalhaandskrifter er det ene sandsynligvis identisk med det *Dictionarium Copticum*, som ifølge Rahlfs blev overladt den Engelske Astronom Edward Bernard af Amsterdams Borgmester Nicolaus Witsen, og som nu findes i The Bodleian Library i Oxford.⁹²⁾ III: En Oversættelse af den Æthiopiske Version af de 12 smaa Profeter, med Angivelse af, at Petræus selv har kopieret Teksten i Vatikanet. Rahlfs har imidlertid vist, at den stammer fra et Haandskrift, der tilhørte San Stefanoklostret i Rom, og som nu tilhører The British and Foreign Bible Society i London, og det er allerede nævnt, at Petræus' Originalafskrift findes paa Kgl. Bibl.⁹³⁾ I sin Randbemærkning anfører Ludolf korrekt: „Hier von sind im druck haussen [ɔ: herausgekommen] Joel, Jonas, Sophonias, et Malachias“, hvilket refererer til Udgaverne fra henholdsvis 1661, 1660, 1660 og 1661. IV: Nogle Æthiopiske Homilier oversat til Latin fra et Manuskript i Petræus' Besiddelse. Dette er muligvis det i Wincklers *κειμήλια*, p. 26 nævnte Manuskript, som i Dillmanns Katalog⁹⁴⁾ har No. 66, og hvorfra Petræus tog Teksten til sin Æthiopiske Homilie fra 1660. V: Et Tyrkisk-Persisk Vokabular, som Petræus angiver at have erhvervet i Konstantinopel, og forsynet med Latinsk Oversættelse. Ludolf anfører i Marginen: „Hiervon ist ein specimen haussen von zweyen bögen, mehr nicht“, hvilket refererer til det i Leiden i 1663 udkomne Prøvetryk. Paa Listens Bagside anfører Ludolf 3 Manuskripter, om hvilke det siges, at de fra Petræus' Samlinger er overgaaet til Bibliotheket i Berlin, nemlig en Æthiopisk Maria Homilie, et Æthiopisk Psalterium – muligvis No. 7 i Dillmann's Katalog –, og en Samling magiske Tekster, – sandsynligvis No. 73 sammesteds. Resten af Bagsiden optages af en blandt Golius' Papirer fundet Skrivelse vedrørende den berømte Abessinienrejsende Petrus Heilingius, hvis Levnedbeskrivelse Ludolf har udgivet.

Af Petræus' egen Datering „Londini 6 Januar 1660“ fremgaar det, at han endnu paa daværende Tidspunkt var i London. Naar derimod Hottinger⁹⁵⁾ antyder, at han endnu var der i April, er dette urigtigt, da han den 23.3. for anden Gang immatrikuleredes i Leiden som „stud. ling. orient.“⁹⁶⁾ Universitetets Album angiver hans Alder til 30 Aar, hvilket, som vi har set, synes at være korrekt. Sammesteds angives han „at bo hos Jan Theunisz“, men dette kan ikke, som man har ment, være den som Orientalist og Værtshusholder henholdsvis bekendte og berygtede

J.T., der allerede var død omkring 1633, men da hans Gæstgiveri efter hans Død fortsættes under en anden Ejer,⁹⁷⁾ er det muligt, at det stadig har været kendt under Jan Theunisz' Navn, og at det var her Peträus boede. Under alle Omstændigheder synes han at være forblevet i Leiden det meste af Aaret, for 14.5.1660 daterer han nemlig i Leiden den til Rigshofmester Joachim Gersdorff dedicerede Fortale til den samtidig udsendte *Prophetia Jonæ*. Originaludkastene til denne, af hvilke et er dateret 14.5.1660, og et andet „e (in) Museo meo 8 Maj 1660“ findes blandt Peträus' Papirer paa Kgl. Bibl.,⁹⁸⁾ og da han her samtidig omtaler sin Rejse og sin Taknemmelighed mod Gersdorff, er det sandsynligt, at denne paa en eller anden Maade har hjulpet eller understøttet ham, skønt der ikke i G.s Papirer findes Spor af en Forbindelse med Peträus. Den haandskrevne Katalog over hans Bibliothek⁹⁹⁾ viser imidlertid, at han besad et Eksempplar af *Prophetia Jonæ*, som sandsynligvis er foræret ham af Peträus. I Kgl. Bibl. Eksempplar af Peträus' originale Afskrift af den Æthiopiske Tekst er Udgavens Latinske Oversættelse vedføjet i Peträus' Haandskrift, og Rahlfs' Formodning,¹⁰⁰⁾ at Peträus i Fortalen har søgt at give det Udseende af, at Teksten stammede fra et af hans egne Manuskripter, kan afvises efter dennes i Brevet til Ludolf anførte klare Angivelse af at den stammer fra et Haandskrift i Rom. Samme Aar udgav Nisselius forøvrigt i Leiden „*Liber Ruth, Æthiopice*“,¹⁰¹⁾ hvis Æthiopiske Tekst viser sig at stamme fra en af Peträus udført Afskrift, der ogsaa findes i Kgl. Bibl.s ovenfor omtalte Profethaandskrift,¹⁰²⁾ hvor der i Teksten er indføjet haandskrevne Noter, der utvivlsomt stammer fra Nisselius. Bogen er dediceret til Leidener Universitetets Kuratorer og Republikens Raad, og indeholder en 6.8.1660 dateret Fortale, der handler mere om Peträus end om Nisselius, og bærer klart Vidnesbyrd om de to Mænds oprigtige Venskab og deres Respekt for hinanden. Senere paa Aaret udgav Peträus selv den i Prøvetrykket fra 1659 annoncerede *Homilia Aethiopica*,¹⁰³⁾ der, som Rahlfs har vist, er baseret paa et af Peträus hjembragt Haandskrift, der nu ligesom hans Manuskript beror i Berlin. Udgaven er dediceret til Ærkebisp Hans Svane, og Frederik III's Tyske Hofpræst Johan Friedrichsen Bremer, der som Peträus selv stammede fra Flensborg. Til Fastsættelse af det nøjagtige Tidspunkt for Udgavens Udsendelse kan det anføres, at Svanes Titel som Ærkebisp, mod al Skik og Protokol, er sat efter, og med mindre Typer end hans Professor og Doktortitel, hvilket kun kan forklares derved, at Titelbladet allerede var sat, da Meddelelsen om hans Udnævnelse indløb i Leiden. Da hans Udnævnelse effektueredes ved Edsaflæggelse 30.10.1660, maa Udgaven sandsynligvis være kommet omkring December, og indtil da kan vi formode,

at Petræus har opholdt sig i Leiden, men allerede i Begyndelsen af Januar 1661 finder vi ham i København. Paa Kgl. Bibl. finder vi nemlig et af ham selv udført Manuskript af den Koptiske (Boheiriske) og Arabiske Version af den første Salme,¹⁰⁴) med Latinsk Oversættelse og fonetisk Transkription, ganske som i Provetrykket fra 1659. Manuskriptet er dediceret til Frederik III, og dateret København 10. Februar 1661. I Mod-sætning til Provetrykket er den Koptiske Tekst forsynet med talrige Noter, der væsentligt vedrører elementære Problemer, som f. Eks. Forholdet mellem den bestemte og ubestemte Artikel, men dog alligevel giver os et vist Indblik i Petræus' Koptiske Kundskaber, og viser at han i det store og hele var særdeles velfunderet, selv om hans Etymologier, hvori han f. Eks. sammenstiller Koptisk *ⲉⲃⲟⲗ* med Arabisk *auual* og Græsk *ἄλφα*, ikke adskiller sig fra Samtidens. Det hele ledsages af en Indledning med nogle almindelige sproghistoriske Bemærkninger om Koptisk, som han i Overensstemmelse med Kircher, rigtigt opfatter som en Udløber af Gammelægyptisk, korrumpet ved Græsk Indflydelse efter Aleksanders Erobring.

Manuskriptet er aabenbart tænkt som en Prøve paa en paatænkt Udgave af alle Salmerne, for det afsluttes med et Udkast til en Fortale til en saadan. Da vi af Dateringen kan se, at Petræus altsaa har opholdt sig i København i Begyndelsen af 1661, faar en haandskrevet Notits i et af Kgl. Bibl.s Eksemplarer af Homilien fra 1660 fornyet Betydning.¹⁰⁵) Den er skrevet af Professor Thomas Bang, og lyder: „Dono autoris poss. 2 Januar 1661“, og synes at vise, at Petræus allerede paa dette Tidspunkt har været i Danmark. Imidlertid var det Koptiske Manuskript ikke hans eneste Gave til Kongen, idet han samtidig fremsendte en kalligrafisk Gengivelse af Koranens første Surah paa Arabisk, Persisk og Tyrkisk, som Prøve paa en paatænkt Udgave af en Koranpolyglot. Ogsaa dette Manuskript findes paa Kgl. Bibl. tilligemed det Brev der ledsagede det, og som i flere Henseender er gaadefuld.¹⁰⁶) Det er dateret 11.2.1661, og Petræus indleder med en Henvi-sning til, at han staar umiddelbart foran sin Afrejse, og antyder at han rejser i Kongens Ærinde og paa dennes Bekostning uden dog at give nærmere Oplysninger om hvor han skulde hen eller hvad han skulde foretage sig. Endvidere er det paafaldende, at han aabenbart med Overlæg betegner sig selv som „nunc devotissimus vester subditus et servus“, da dette synes at antyde, at der er indtraadt en Ændring i hans statsretslige Forhold til Kongen, og naar man først er blevet opmærksom paa dette, viser det sig, at der er adskilligt, der tyder paa at det virkelig er Tilfældet. Saaledes anvender han, der aldrig betegner sig selv som „Danus“, netop i den ovenfor nævnte Fortale til

det Koptiske Manuskript, næsten demonstrativt Udtrykket „dulcissima patria“, naar han omtaler Danmark, og endnu mere paafaldende er det, at han i alle de efter Brevets Dato udsendte Tryksager ophører med at betegne sig selv som „Flensburgo-Holsatus“, hvad han altid tidligere har gjort, og nu konsekvent underskriver sig „Cimber“. ¹⁰⁷⁾ Hvad der er sket er utvivlsomt dette, at han i Striden mellem Kongen og Hertugen af Gottorp, der som bekendt førte til, at denne netop samme Aar (24. Maj 1661) afsluttede sin Bistandspagt med Sverige, ¹⁰⁸⁾ i alt Fald for en Tid har taget Monarkiets Parti. Den i Skrivelsen i overstrømmende Vendinger omtalte „kongelige Gavnildhed“ refererer sig sandsynligvis til det Stipendium, som Petræus i 1670 fortæller at Frederik III har bevilliget ham, men som kun synes at være blevet udbetalt ham i en kortere Aarrække. Mærkelig nok synes Rejsen at have ført ham til England, hvor han maa have opholdt sig for en Tid inden 20.9.1661. Dette fremgaar af en mærkelig Episode, som Møller antyder, men til hvilken Rahlfs har fremdraget mere Materiale, der indirekte stammer fra Ludolfs Papirer. ¹⁰⁹⁾ Det fortælles nemlig at under et af Petræus' Ophold i London, begik en Soldat Indbrud hos ham, og stjal et Æthiopisk Homiliehaandskrift, som han omgaaende solgte, hvorefter det erhvervedes af en Engelsk Orientalist ved Navn Murray. Denne var Ven med den Franske Lærde Vansleb, som i 1661 opholdt sig i London for paa Ludolfs Vegne at føre Tilsyn med Trykningen af dennes Æthiopiske Leksikon, og Murray laante ham Manuskriptet til Afskrivning; men medens Vansleb var beskæftiget hermed overraskedes han af Petræus, der genkendte sit Manuskript og med Vold bemægtigede sig det, og nægtede at lade Vansleb fuldende Afskriften, hvilket er Aarsagen til, at den standser midt i en Sætning, og først længe efter blev afsluttet af Ludolf selv. Haandskriftet omtales af Vansleb i Fortalen til Ludolfs Leksikon, hvor han udtrykkelig anfører, at det har været laant ham af en Ven, som maa være Murray. Denne Fortale er imidlertid dateret 20.9.1661, og hele Episoden maa derfor have fundet Sted før dette Tidspunkt, hvilket igen klart beviser Petræus' Tilstedeværelse i London. Som Rahlfs har vist det, er den fuldstændigste Beretning om hele Affæren bevaret i en fra Ludolfs forsvundne Papirer foretaget Afskrift af Chr. Benedict Michaelis fra Göttingen, men ved endnu en overraskende Tilfældighed besidder Kgl. Bibl. en egenhændig Beretning om den fra Ludolf selv, nemlig det „IV Kalend. Martii“ 1692 daterede Brev til Møller, der danner Baggrunden for dennes Referat af Sagen. ¹¹⁰⁾ Senere paa Aaret maa Petræus imidlertid have opholdt sig i Leiden, for her udsendte han endnu i 1661, paa egen Bekostning og med Nisselius' Typer, sin Prophetia Joel og Vaticaninm Malachia, ¹¹¹⁾

hvortil den Æthiopiske Tekst ogsaa stammer fra det ovennævnte Profethaandskrift.

De i hans næste Prøvetryk (1663) aftrykte Testimonier er dateret i henholdsvis Oxford og London i Februar og Marts 1662, hvilket maaske kunde tyde paa at han paa dette Tidspunkt har aflagt endnu et Besøg i England, men forøvrigt var Leiden nu blevet hans faste Domicil. Her aflægger han 19.10.1662 det allerede omtalte Besøg hos Ole Borch, som denne refererer i sin Dagbog, og her overtog han Ansvaret for den endelige Udgivelse af Nisselius' Biblia Hebræa, der udkom i December 1662, efter at Nisselius, som Rahlfs har vist det, i Dagene mellem den 6. og 16. December var afgaaet ved Døden.¹¹²⁾ Dette fremgaar af de dybtføjte Mindeord over Vennen, som Petræus indsatte som et Forord i Udgaven, og formede over det Vers i den 126. Salme, hvormed Nisselius saa ofte skal have trøstet sig i Modgang og Ulykke: „De som saar i Taarer, skal høste med Glæde“.

Umiddelbart efter Nisselius' Død erhvervede Petræus hans Trykkeri, som det synes paa direkte Tilskyndelse af Frederik III, der imidlertid paa Grund af Krigsbegivenhederne og sine egne økonomiske Vanskeligheder aldrig betalte ham hans Udlæg, hvilket styrkede Petræus i en bundløs Gæld og utvivlsomt bidrog til at ruinere ham. Men med sædvanlig Energi ser vi ham straks kaste sig ud i sin nye Virksomhed. I Universitetsbibliotheket i Amsterdam finder vi saaledes et allerede 24.12.1662 dateret Brev fra Petræus til Levin Warner,¹¹³⁾ hvori han minder denne om deres Møde i Konstantinopel, og forelægger ham en paa Trykkeriet udført Prøve paa en paatænkt Udgave af Warners Tyrkiske Oversættelse af den Hebræiske Bibel, samt en lignende Prøve paa en af Petræus selv foretaget Tyrkisk Oversættelse af Pariserpolyglottens Arabiske Tekst. Formaålet var at formaa Warner til at lade hele Oversættelsen trykke hos Petræus, og eventuelt bekoste nye Typer dertil, men det lader ikke til at have interesseret ham. Prøvetrykket synes imidlertid at være den eneste bevarede Prøve paa Warners Oversættelse, da hans Manuskript efter hvad man meddeler mig i Leiden, er gaaet tabt. Petræus' egen videnskabelige Virksomhed har øjensynlig paa dette Tidspunkt været koncentreret om Koptisk, dels Forarbejder til den paatænkte Salmeudgave og en Udgave af det Koptiske Lukasevangelium af hvilket Statsbibliotheket i Berlin besidder hans egenhændige Afskrift dateret Leiden 1662.¹¹⁴⁾ Han beskæftigede sig dog ogsaa med leksikalske Studier, og udsendte et Prøvetryk som han kaldte „Clavis linguae Arabicæ, Persicæ, Turcicæ in Latinum versum“, ledsaget af et Alloquium med nogle principielle Betragtninger, og dateret Leiden 12.2.1663. Ogsaa til dette Allo-

quium findes det gennemrettede Originalmanuskript paa Kgl.Bibl.¹¹⁵⁾ Noget praktisk Resultat synes der aldrig at være kommet ud af denne Publikation, og dette gælder ogsaa det senere paa Aaret ligeledes i Leiden udsendte nye Prøvetryk af den Koptiske og Arabiske Version af den første Salme.¹¹⁶⁾ Det er dediceret til Frederik III, og adskiller sig kun fra det i 1659 udsendte Tryk derved, at det ikke har fonetisk Transkription. Forøvrigt indeholder det en i Oxford og London henholdsvis 16. Februar og 4. Marts dateret Approbatio, hvori en Kreds af Engelske Orientalister og Filologer anbefaler den paatænkte Udgave baade af Psalteriet og det hermed forbundne Leksikon, til hvilke de hævder at have set Manuskripterne. Underskriverne er Udgiveren af den Engelske Polyglot Brian Walton, der dog var død allerede 29.11.1661, og derfor maa have givet sin Tilslutning til Approbationen paa et tidligere Tidspunkt end Dateringen angiver, Isaac Basire, der fra 1650-61, altsaa ogsaa medens Peträus var der, opholdt sig i den nære Orient og Grækenland, Thomas Barlow, der som Provst ved The Queen's College i Oxford ogsaa tog sig varmt af den unge Peder Schumacher, og blev hans Ven for Livet, Edward Pococke, der paa daværende Tidspunkt var Professor i orientalske Sprog ved Universitetet i Oxford, Edmund Castell, Udgiveren af det berømte Lexicon Heptaglotton (1657), og Theodore Haak, en tysk Theolog, der havde slaaet sig ned i England, hvor han nød stor Anseelse i lærde Kredse, og bl. andet blev en af Medstifterne af The Royal Society. Approbationen efterfølges af et Testimonium, der giver en Præsentation af Peträus og fortæller om hans Rejse og hans Planer. Det er dateret 20. Marts 1662 og underskrevet af Johannes Christopher Moesler, om hvem vi kun ved, at han selv betegner sig som Læge, og at Rahlfs har fundet en Note til hans Navn, hvorefter det fremgaar, at han var fra Stettin. Han maa imidlertid have været ret velkendt blandt Skandinaver i London, for vi finder hans Navn i Willum Worms Stambog fra dennes Besøg i England i 1662,¹¹⁷⁾ og han var blandt de allerførste som Ole Borch opsøgte, da han i 1663 kom til London.¹¹⁸⁾ Borch omtaler Besøget i sin Dagbog, hvorefter det fremgaar, at det fandt Sted 1. eller 2. Juni 1663, og han beskriver Moeslers Raritetskabinet, der bl. andet indeholdt Ægyptiske Antikviteter. Ganske interessant er det at se, hvorledes deres Samtale blandt andet drejede sig om Peträus, og nogle formodede Fejl i hans Arabiske Oversættelser. Paa et senere Tidspunkt besøgte Borch forøvrigt sammen med Moesler det daværende kongelige Bibliothek i Westminster, hvor han udtrykkelig anfører, at de særlig beskæftigede sig med de Koptiske Manuskripter. Foruden Testimoniet indeholder Publikationen et anonymt Hyldestdigt paa Tyrkisk, samt en Latinsk Ode til Peträus, da-

teret Langfredag-30. Marts-1662, og forfattet af en ellers ganske ukendt Johannes Megalinus. Skønt det saaledes er klart, at Petræus maa have opholdt sig i Leiden i Størstedelen af Aaret 1663, lod han sig dog først den 10. Juni 1664 for tredje og sidste Gang immatrikulere,¹¹⁹⁾ dennegang som „orient. studiosus“. Han indskrives dog honoris causa, og hans Alder opgives til 36 Aar, hvilket efter Angivelsen sammesteds fra 1650 maa rettes til 34. Han synes paa daværende Tidspunkt i alt væsentligt at have beskæftiget sig med Forarbejderne til den Udgave af et af hans egne Tyrkiske Manuskripter med Sultan Solimans Historie, som Resten af Livet vedblev at være hans Smertensbarn, og som han aldrig fik udgivet. Selve det Tyrkiske Originalmanuskript findes paa Kgl. Bibl.,¹²⁰⁾ og er helt igennem forsynet med indsatte hvide Blade med talrige Noter og Oversættelser i Petræus' Haand. Ogsaa i andre af Bibliothekets Haandskrifter findes talrige Forarbejder og Udkast til dette Arbejde, saaledes mere end hundrede Blade i eet,¹²¹⁾ og et helt Bind (E don. var. 40, 4°) indeholder paa 400 Sider kun Oversættelser, Noter og Kommentarer til Solimans Historie. Hvor meget det har ligget ham paa Sinde at faa det udgivet fremgaar deraf, at han lige til sin Død stadigvæk udkastede Forslag til Titelblade og Dedikationer, og i et sandsynligvis for Kort Adeler bestemt Brevudkast nævner han, at han selv vilde have betalt Omkostningerne, hvis han ikke havde mistet sin Fædreneer.¹²²⁾ Som det fremgaar af den Danske Gesandts nedennævnte Bemærkninger, forlød det at der i 1665 vilde blive Vakance ved det Orientaliske Professorat i København, sandsynligvis ved Professor Matthias Jacobæus' Afgang, hvilket aabenbart faar Petræus til endnu engang at bringe sig i Erindring hos Frederik III. Saaledes finder vi blandt hans Papirer et Dedikationsudkast til en unævnt Bog dateret Leiden 21. November 1664,¹²³⁾ og 9. December 1664 sender han som Gave et Koranmanuskript til Kongen.¹²⁴⁾ Det følgende Aar sender han endnu et Koranhaandskrift dediceret 9. Juli 1665,¹²⁵⁾ og senere paa Aaret henvendte han sig direkte til den Danske Resident i Haag Peter Charisius, som omtaler Sagen i en Indberetning til Kongen, dateret Haag 29. Oktober 1665.¹²⁶⁾ Residenten nævner i denne, at Petræus ønsker at komme i Betragtning ved Besættelsen af det orientalske Professorat, omtaler hans Kvalifikationer og hans Trykkeri, og giver den ikke andetstedsfra kendte Oplysning, at han ogsaa har været i Frankrig. Desværre gav Henvendelsen intet Resultat, for den 8. November 1665 blev Professoratet besat med Ole Worms Dattersøn Oluf Eriksen Torm.¹²⁷⁾ Petræus forblev derfor i Nederlandene, og fortsatte ufortrødent sit Arbejde, dennegang med et andet historisk Værk „Chronologia Chatai“, som han selv nævner blandt sine upublicerede Værker i en anden upaa-

agtet Peträus-Autograf paa Kgl. Bibl.¹²⁸⁾, en udateret Bogliste, der maa stamme fra Tiden efter 1667, da den nævner *Doctrina Christiana* blandt hans trykte Arbejder. Ogsaa blandt hans andre Papirer findes der Forarbejder til „*Chronologia Chatai*“, og den sandsynligvis hermed identiske „*Chronicus de Regibus Chatai*“.¹²⁹⁾ Endnu i de første Maaneder af 1666 opholdt Peträus sig imidlertid i Leiden, for hans Dedikation til „*Bibliotheca Regia*“ i Garabied Wartabieds *Psalterium Armenicum* (Kgl. Bibl. Kat. 82, 175), der udkom i Amsterdam 1666, er dateret Leiden 18. Marts 1666. Bogen maa altsaa være udkommet før dette Tidspunkt, skønt den ganske vist kun i enkelte Eksemplarer indsatte Dedikation til Kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg først er dateret 19. Oktober. Møller beretter forøvrigt, at Peträus forestod denne Udgaves Trykning, hvilket bekræftes deraf, at vi blandt hans Papirer finder hans egenhændige Udkast til den typografiske Opsætning af Bogens første tre Sider, der indeholder Kurfyrstens Titulatur.¹³⁰⁾ Peträus har altsaa bistaaet Wartabied, som han forøvrigt i Fortalen til den senere udkomne *Doctrina* omtaler som sin Lærer i Armensk, paa samme Maade som han hjalp Oskan med at faa dennes ogsaa i 1666 i Amsterdam udgivne Armenske Bibel trykt, og han synes forøvrigt paa dette Tidspunkt at have koncentreret sig om Armenske Studier, sandsynligvis som Forberedelse til Udgivelsen af *Doctrina Armenica*, og dette bevirkede, at hans Interessesfære efterhaanden flyttedes fra Leiden til Amsterdam, hvor der fandtes en betydelig Armensk Koloni, og hvor han bistod forskellige Medlemmer af denne ved Fremstillingen af et Verdenskort som Shahen af Persien havde bestilt hos dem. Følgen var, at han forlod Leiden og flyttede til Amsterdam, hvilket maa være sket mellem 18. Marts og 16. Maj. Det første Dokument der bærer hans nye Adresse er en Dedikation til Kort Adeler,¹³¹⁾ der muligvis hører sammen med et Brevudkast, hvori han giver den vigtige Oplysning, at han som Følge af Krigsbegivenhederne har mistet sin Fædrenearv, hvilket utvivlsomt er den „*schwere Zwischen-Fall und Schaden*“ som Werner¹³²⁾ hentyder til ved sin Omtale af netop denne Periode i Peträus' Liv.

Senere paa Aaret indtraadte imidlertid en Begivenhed til hvilken det er Rahlfs' Fortjeneste at have fremdraget Originalmaterialet, og som i Forbindelse med hans Rejse maa betegnes som et andet Højdepunkt i Peträus' Karriere, idet Friedrich Wilhelm af Brandenburg ved en officiel Skrivelse dateret Kleve 25. Oktober 1666 udnævnte ham til Professor i orientalske Sprog ved Universitetet i Königsberg.¹³³⁾ Af Skrivelsen fremgaar det, at Peträus har aflagt Kurfyrsten et Besøg i Kleve, og at man der er blevet enig om Betingelserne for Udnævnelsen, som gaar ud paa, at

Petræus maa blive i Amsterdam saa længe hans Arbejde kræver det, men at han først skal have Løn, naar han melder sig til Tjeneste i Königsberg, og dette gjorde Petræus aldrig. Werner antyder, at han frygtede for, at en fast Ansættelse vilde gribe forstyrrende ind i hans Arbejde, men naar man tager hans fortvivlede økonomiske Situation i Betragtning, og de Anstrengelser han gjorde sig for at blive ansat andetsteds, maa det nødvendigvis have været meget vægtige Grunde, der har faaet ham til at negligere Kaldelsen fra Königsberg. Naar han lige fra Begyndelsen garanterede sig Ret til at afslutte sit Arbejde i Amsterdam, skyldes det utvivlsomt, at han har villet have sin næste Publikation, som paa daværende Tidspunkt allerede maa have været i Trykken, ud først, og henimod Slutningen af Aaret udkom da ogsaa i Amsterdam hans *Doctrina Christiana, Armenice, in Latinum versum*. I enkelte Eksemplarer er der indsat en Dedikation med Fortale til Kurfyrsten af Brandenburg, og denne er omtrent identisk med Fortalen i Wartabieds Psalterium. Petræus' Kladde, hvor Datoen er rettet fra 16. til 26. November, og dernæst til 12. December 1667, findes paa Kgl. Bibl.,¹³⁴⁾ og Dateringen er ikke uden Betydning, fordi den viser, at de blandt hans Papirer fundne Dedikationer til Nicolaus Tulp, kendt fra Rembrandts Dissektionsbillede,¹³⁵⁾ L. de Geer,¹³⁶⁾ og Admiral Cornelius Tromp,¹³⁷⁾ der alle er daterede 15. og 16. December 1667, har været bestemt for Eksemplarer af *Doctrina Christiana*.

Blandt de Bevæggrunde der fik Petræus til ikke at efterkomme Kurfyrstens Kaldelse synes man imidlertid at have overset en meget væsentlig, nemlig Golius' Død den 28. September 1667. Herved blev det orientalske Professorat i Leiden ledigt, og vi ved med Sikkerhed at stærke Kræfter arbejdede paa at faa Petræus gjort til hans Efterfølger. Petræus nævner det selv i et Brev til Christian V,¹³⁸⁾ og den bekendte Orientalist Leusden der var Professor i Utrecht, synes paa et vist Tidspunkt at have taget det for givet.¹³⁹⁾ Hvorfor han alligevel ikke blev udnævnt ved vi ganske vist ikke, men det er klart, at han ikke har kunnet rejse medens Forhandlingerne stod paa. Hertil kom, at Golius' Død ogsaa paa anden Maade greb ind i hans Tilværelse. Den 20. Juni 1665 var Levin Warner nemlig afgaaet ved Døden i Konstantinopel, efter at have testamenteret sin Bogsamling til Universitetet i Leiden. Dette anmodede Golius om at katalogisere den, men grundet paa Krigsbegivenheder og Transportvanskeligheder kom Bøgerne først til Amsterdam efter hans Død, nemlig i December 1668. Af en Skrivelse fra Universitetet i Leiden dateret 17. December 1668¹⁴⁰⁾ fremgaar det, at man omgaaende har anmodet Petræus om at paatage sig Katalogiseringen, og om at inventarisere Warners

Møbler og øvrige Effekter, der var ankommet samtidig, et Arbejde hvori Armenieren Sjahin Kandi¹⁴¹⁾ skulde bistaa ham. Selve Katalogiseringsarbejdet synes at være gaaet hurtigt fra Haanden, for allerede den 8. Februar 1669 udbetaler Universitetet ham et Honorar paa 250 Gylden derfor.¹⁴²⁾ Forinden havde han dog allerede i 1668 faaet Tid til i Amsterdam at udsende en ny Udgave af den i 1660 udkomne *Homilia Aethiopica*,¹⁴³⁾ der dog som vist af Rahlfs kun bestaar af Restoplaget af det første Tryk med nyt Titelblad, og at han ogsaa fik Tid til at beskæftige sig med Koptisk, fremgaar af fire Folioark med Forslag til Rettelser i det Koptisk-Arabiske Vocabular, som han 16. November 1668 sendte til Athanasius Kircher i Rom, og som endnu findes blandt dennes Papirer i *Bibliotheca Gregoriana*.¹⁴⁴⁾

Overordentlig gaadefuldt er det imidlertid, hvorfor Peträus ikke efter Afslutningen af Katalogiseringsarbejdet i 1669, da intet mere syntes at forhindre ham, omgaaende fulgte Kurfyrstens Kaldelse og begav sig til Königsberg. Vi kan kun konstatere, at han ikke gjorde det, og i Stedet begyndte at se sig om efter Ansættelse andetsteds. Rahlfs har nemlig vist, at han i 1669-70 ikke blot var virksom for Oprettelsen af et Professorat i Orientalistik i Kiel, men selv var Kandidat til Stillingen, som dog aldrig blev oprettet.¹⁴⁵⁾ Han synes at have afventet Begivenhedernes Forløb i Amsterdam, for den 8. Februar 1670 forærer han i Anledning af Leidener Universitetets Fødselsdag dette et smukt Eksempplar af Oskans Armenske Bibel, som han i samme Anledning havde forsynet med en kun i dette Eksempplar indsat trykt Dedikation, og samme Dag bevilligede Universitetet ham som Tak et Gratiale paa 100 Gylden.¹⁴⁶⁾ Ikke desto mindre synes hans økonomiske Situation at være blevet katastrofal, og dette er utvivlsomt Baggrunden for hans forunderlige Forbindelse med den mærkelige Johannes Werner fra Homburg i Hessen.¹⁴⁷⁾ Werner, der af Fag var Theolog, synes at have studeret i Amsterdam, hvor han med i og for sig rørende Uselvskhed sluttede sig til Peträus, hvis Virksomhed han fra omkring 1669 helligede al sin Interesse og al sin Tid, og som det synes ogsaa en betydelig Del af sine Midler. Af hans tre, alle i 1670 udgivne Smaaskrifter indeholder det ene, kendt som *Brevis expositio*,¹⁴⁸⁾ en kortfattet Peträusbiografi, der samtidig under Titlen „*Der orientalischen Studien Christliches Verlangen*“ udsendtes i Tysk Oversættelse.¹⁴⁹⁾ Den blev efterfulgt af *Dissertatio Guelphica*,¹⁵⁰⁾ der foruden en „*Doctrina Armeniorum*“ baseret paa Peträus' Udgave og en *Catechesis Armeno-Latina*, indeholder en Redegørelse for Peträus' Karriere og hans Indsats for de orientalske Studier. Den tidligere paa Aaret udgivne „*Mensa Solis*“¹⁵¹⁾ indeholder bl. a. en Latinsk og Tysk Oversættelse af Peträus'

Æthiopiske Homilie. Med disse Værker og et Udvalg af Petræus' egne Publikationer og Manuskripter berejste Werner i Aarene omkring 1669–70 store Dele af Tyskland, som en mærkelig Blanding af en Privatagent og Impresario, med det ene Formaål at skabe Interesse for Petræus' Virksomhed, og skaffe Penge til hans Publikationer. Ganske skamløst og uden Hæmninger henvendte han sig, som han selv udtrykker det til „allen Hochverständigen Liebhabern und Beförderern der Studien, wes Stands oder Würde sie seyn mögen“, og Hensigten var den ganske utilslørede: „zu unsern grossmütigen, gutherzigen Deutschen zu reisen, und dieselben . . . um eine ansehnliche Beyhülfe . . . zu ersuchen“.¹⁵²) Det kan næppe forbavse, at disse mere velmente end veloverlagte Anstrengelser ikke gav det forønskede Resultat, og omkring Midten af Maj 1670 synes Petræus at være blevet desperat, idet han besluttede sig til det i sig selv overraskende Skridt at forlade Holland saa at sige uden Varsel. Endnu en Gang foretog han en Henvendelse til den Danske Resident i Haag, som nu var Mogens Gjøs, med Anmodning om et Laan paa den næsten latterlige Sum af 30 Rigsdaler, til Dækning af Udgifterne ved hans Hjemrejse. I en den 25. Maj 1670 dateret Skrivelse til Gesandtskabets Sekretær J. H. Paulli anfører Petræus, at han i 3 Aar altsaa siden 1667 ikke har modtaget sit „tractament“,¹⁵³) hvilket synes at vise, at han indtil da har oppebaaret en fast Understøttelse fra Frederik III, selv om det ikke i noget bevaret Regnskab har været muligt at finde Spor af en saadan. Brevet hvori han udtrykkelig fremhæver den Overvindelse det koster ham at bede om Penge, bærer mellem Linierne tydelig Præg af at være skrevet i en fortvivlet Situation, men efter megen Antichambreren, ikke mindst hos en af Agenterne Hr. Feyga,¹⁵⁴) der meddelte Petræus „das er nur mit den Aulicis zuthun habe“, blev Pengene ham dog udbetalt den 27. Maj, hvorpaa han straks tog afsted paa et Skib, der, som han fortæller, laa sejlklart, og ventede paa ham. Han maa derfor være ankommet til København i Begyndelsen af Juni 1670. Medbestemmende for hans Hastværk har det utvivlsomt været, at der ogsaa paa daværende Tidspunkt var Vakance ved det orientalske Professorat, der dog heller ikke denne Gang blev besat med Petræus, men med en iøvrigt ganske ubetydelig Jørgen Hansen, hvis Udnævnelse er dateret 30. August 1670.¹⁵⁵) I det hele taget synes hans sidste Leveaar i København ikke at have været mindre ulykkelige end hans sidste Tid i Amsterdam. Hans Ungdoms Mæcen Frederik III var død 9. Februar 1670, Christian V havde ikke sin Faders Interesse for Studierne, og var samtidig tvunget til at indlede en rigoristisk Sparekampagne for at bringe Orden i Statsfinanserne, saa Omstændighederne var heller ikke nu gunstige for Petræus,

Dedicatio
ad
Augustissimum et incomparabilem
Dan. et Norw. etc. Regem,
desideratissimum Patriæ
Patrem,
FRIDERICVM TERTIVM,
gloriosissimæ memoriæ,
Pium, Felicem, Optimum,
animo iam dudum meo
erat concepta;
Mais faute d'argent on manque.
à faire beaucoup de choses!

Udkast til en fiktiv og ironisk Dedikation til Frederik III, skrevet af Peträus ved Kongens Død, for at vise hvad han vilde have gjort, hvis Fattigdom ikke havde forhindret ham. Dokumentet er et Udtryk for Peträus' Bitterhed over, at Kongen ikke opfyldte sine økonomiske Forpligtelser over for ham og f. Eks aldrig refunderede ham det for Købet af Nisselius' Trykkeri udlagte Beløb. – E. don. var. 38, 4°. Orig. St.

der synes at være nedsunket i den dybeste Armod. Han forsvinder fra alle officielle Kilder, og naar han glimtvis dukker op er det under de ulykkeligste Omstændigheder, som f. Eks. i den hos Møller bevarede Beretning fra Orientalisten Benedikt Hopfer, der under et Besøg i København ønskede at aflægge Peträus et Besøg, og først efter flere Dages forgæves Eftersøgning fandt ham i Byens elendigste Kvarter.¹⁵⁶⁾

Han synes forgæves at have søgt at formaa Christian V til at støtte Udgivelsen af Solimans Historie, for blandt hans Papirer finder vi en Hellsides Dedikation til Kongen Side om Side med et nyt Titelblad til Værket dateret 1671,¹⁵⁷⁾ karakteristisk nok ledsaget af en Penneprove med Mottoet „Homo brevis est vitae, longae spei“,¹⁵⁸⁾ og efterfulgt af en

bitter og ironisk Dedikation til Frederik III, affattet efter Kongens Død i alle optænkelige Superlativer, med Bemærkningen om, at saaledes havde han gerne villet kunde skrive den „mais faute d'argent on manque à faire beaucoup de choses“, et ejendommeligt Vidnesbyrd om i hvilken Grad han følte sig svigtet af Kongen.¹⁵⁹) Ligeledes fra Tiden omkring Christian V's Tronbestigelse stammer et andet ganske rørende Hjertesuk flygtig henkastet paa en Manuskriptside baade paa Tyrkisk og Latin „Invenit mundus de dono iustitiæ Christiani V medicinam cordolii: Ne permittat Deus, ut solus restet melancholicus Theodorus“. (Naar Verden henter Lægedom for Hjertevé fra Chr. V.s Retfærd, kan Gud ikke tillade at kun Theodorus forbliver ulykkelig).¹⁶⁰) For at skaffe sig Indtægter synes han at have givet Undervisning i orientalske Sprog, for Hans Vandal nævner i sine Erindringer¹⁶¹) at han i Aaret 1672 læste Arabisk hos ham. Hans fortvivlede Forhold fremgaar imidlertid af den Petition han i Slutningen af 1671 indsendte til Kongen og til hvilken Kladden er bevaret blandt hans Papirer paa Kgl. Bibl., dateret 14. November 1671.¹⁶²) Promemoriets er formet som en Redegørelse for Petræus' Forhold til Frederik III, og omtaler dennes Støtte til hans Rejse og hans Studier: „in welche ich mit Gott, ohne ruhm zumelden, ziemlich progressus gethan“; endvidere Kongens „allernädigstes mandat“ til Erhvervelsen af Nisselius' Trykkeri, hvorved han kom i svær Gæld, da han i 8 Aar har maattet vente paa det lovede kongelige Stipendium. Samtidig henviser han til de ærefulde Tilbud han har haft fra Storhertugen af Florens, Kurfyrsten af Brandenburg og Generalstaterne, men hævder at han har afslaaet dem, fordi han følte sig forpligtet overfor Kongen. Paa denne Baggrund paa-kalder han indtrængende Christian V's Barmhjertighed, og bønfalder om „ein kleines officium“, saa kan han blive udfriet af hans nuværende „höchster noth und trübsal“. Som man vil se drejer det sig om et baade rørende og tragisk Dokument, som dog ogsaa viste sig at være forgæves, for i Slutningen af det følgende Aar finder vi for første, eneste og sidste Gang efter hans Tilbagekomst Petræus' Navn i et officielt Aktstykke, nemlig i Konsistoriums Protokol, hvor der den 21. December 1672 er indført følgende passus: „Blef bevilget Theori Petræi encke af Trinitatis fattiges Penge 10 Sl. daler“, hvilket med al ønskelig Tydelighed viser, at han maa være afgaaet ved Døden paa et eller andet Tidspunkt i Løbet af Aaret 1672, kun 42 Aar gammel, og uden at vi ved under hvilke Omstændigheder¹⁶³). Bevillingen viser os ogsaa at Petræus var gift, men da hverken hans Kone Clara, født v. Bülow eller Belou, eller hans to Sønner paa noget Tidspunkt før hans Død optræder i noget bevaret Aktstykke, falder de for saa vidt udenfor den foreliggende Undersøgelse. Den Maade

hvorpaa hun under dramatiske Omstændigheder afhændede Peträus' Bøger og Efterladenskaber, hvoraf Størstedelen var pantsat, har Rahlfs gjort udtømmende Rede for, saaledes at vi her kan indskrænke os til at anføre, at de fleste af Manuskripterne erhvervedes af Kurfyrsten af Brandenburg og nu er Grundstammen i Berlinerbibliothekets Samling af orientalske Manuskripter. Trykkeriet splittedes og gik dels til Berlin, dels til Oxford.

Til Slut skal det kun anføres, at Peträus' Betydning for de orientalske Studier ikke kan bedømmes alene ud fra hans, ved Skæbnens og Tidernes Ugunst, faa og beskedne Publikationer, der kun udgør en Del af hans Indsats. Paa adskillige Omraader, som f. Eks. Koptisk, Nygræsk, Armensk og Tyrkisk, hørte han til Pionererne, og den Indflydelse han ved uselvisk Hjælpsomhed fik paa Udgivelsen af adskillige af Periodens betydeligste Publikationer var ikke hans mindste, selv om den som oftest var anonym.

Hertil kommer, at selv en Tid der stillede store Krav, regnede hans Lærdom og Viden for usædvanlige, og han var utvivlsomt en af de forholdsvis faa, der saa vidt det var muligt, kan siges at have behersket Datidens Orientalistik og Filologi. Hans Indsats og Kvalifikationer anerkendtes, trods megen smaalig Kritik, enstemmigt af Samtidens Filologer, selv af en Antagonist som Ludolf, der udtrykkelig betegner hans Indsigt i den samlede Orientalistik som fremragende og enestaaende. I sit ydre Forløb var hans Liv utvivlsomt ulykkeligt, og tilsyneladende glædesløst og præget af Uheld, Skuffelser og økonomiske Sorger, men ingen Ulykker synes at have kunnet svække hans Begejstring og Kærlighed til Studierne, der næredes af hans glødende og lidenskabelige Fromhed, og hans utæmmelige Virkelyst og Flid. Mere end mange andre og bedre kendte har han derfor erhvervet sig den ubestridelige Ret til at anvende den beskedne Titel, som han især i sine senere Aar efter Nisselius' Eksempel, yndede at tillægge sig: *Linguarum orientalium propagator*.

NOTER

- ¹⁾ Se p. 97. — ²⁾ Se p. 105. — ³⁾ Hiob Ludolf, 1624–1710, en af Grundlæggerne af det Æthiopiske Studium i Europa, og sandsynligvis Peträus' første Lærer i Æthiopisk. — ⁴⁾ el. Wansleben, J. M., 1635–1679, tysk-fransk Orientrejsende, der for en Tid var Ludolfs Sekretær. — ⁵⁾ Benedict Hopfer, 1643–84, Professor i Tübingen. Rahlfs op. cit. 316 (se Note 7). — ⁶⁾ *Cimbria literata*, I, Kbh. 1745, 489–93. — ⁷⁾ A. Rahlfs, Nissel und Peträus, ihre äthiopischen Textausgaben und Typen, i: *Nachrichten v. d. Königl. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen aus dem Jahre 1917*. Phil.-hist. Kl., 288. — ⁸⁾ E don. var. 32, 37, 38, 39, 40, 41, 4°. — ⁹⁾ Thott 573, 8°. Blad 7 verso. — ¹⁰⁾ Ny kgl. Samling 373 b, 4°, 116–17.

¹¹⁾ Gianbattista Raimondi, ca. 1540-1610, Italiensk Orientalist. - ¹²⁾ Leonard Abel, †1605, var Titulærbiskop af Sidon og berejste omkring 1583 den nære Orient. - ¹³⁾ Jacob Golius, 1596-1667, var Professor i Orientalistik i Leiden og Petrus' Lærer. - ¹⁴⁾ Levin Warner, 1619-1665, Nederlandsk Resident i Konstantinopel, specialiserede sig i Tyrkisk og tog sig af Petrus under dennes Ophold i Tyrkiet. - ¹⁵⁾ Thomas Erpenius, 1584-1624, udnævntes i 1613 som den første Professor i Arabisk i Leiden. - ¹⁶⁾ Hugo Grotius, 1583-1645, *De veritate religionis christianæ* blev først skrevet paa hollandske Vers og udkom senere (1633) paa Latin; se de Baurigny, *Vie de Grotius*, II, Amsterdam 1754, 101. - ¹⁷⁾ Edward Pococke, 1604-1691, Professor i Arabisk i Oxford fra 1636. Hans Oversættelse af Golius' Afhandling udkom 1660. - ¹⁸⁾ Nicolas-Claude Fabri de Peiresc 1580-1637, en af Periodens store Kulturformidlere, der bl.a. tilskyndede Kircher til at udgive sine Koptiske Værker. - ¹⁹⁾ Federigo Borromeo, 1564-1631, Kardinal 1595. - ²⁰⁾ George Villiers, Hertug af Buckingham, 1628-1687.

²¹⁾ Narcissus Marsh, 1638-1713, Ærkebiskop af Armagh. - ²²⁾ William Laud, 1573-1645, Ærkebiskop af Canterbury. - ²³⁾ John Greaves (Gravius), 1602-1652, Engelsk Mathematiker og Orientrejsende. Udgav 1646 en *Pyramidographia* med de første Opmaalinger af Pyramiderne. - ²⁴⁾ François Savary de Brèves, 1560-1628, Fransk Diplomat og Orientalist. - ²⁵⁾ Joseph Justus Scaliger, 1540-1609. - ²⁶⁾ Guillaume Postel, 1510-1581, se W. M. C. Juynboll, *Zeventiende-eeuwsche Beoefenaars van het Arabisch in Nederland*, Utrecht 1932, 17 f. - ²⁷⁾ Abraham Wheelocke, 1593-1633, *Dictionary of National Biography*, LX, 1889, 443. - ²⁸⁾ Om Oprettelsen af de to Professorater se bl.a. A.J. Arberry, *Oriental Essays*, London 1960, 12. - ²⁹⁾ Erasmus Vinding, *Regia Academia Hauniensis*, Kbh. 1665, 67. Det første egentlige Professorat i Hebræisk oprettedes af Christian III i 1557. H.F. Rørdam, *Københavns Universitets Historie*, II, 1868-69, 496. - ³⁰⁾ Niels Pedersen Øreløse, 1601-1634, fik 1624 *Stipendium Regium*, blev 1626 Professor i Østerlandske Sprog og 1630 theologisk Professor. Vinding op. cit. 306, og N.M. Petersen, *Bidrag til den danske Literaturs Historie*, III, 1855-56, 302.

³¹⁾ Brian Walton, 1600?-1661, Udgiver af den Engelske Polyglot og Medunderskriver af Testimoniet i Petrus' Salmeudgave fra 1663. - ³²⁾ Thomas Roycroft, udnævntes i 1630 til the King's Printer in Oriental languages, og trykte 1659 Petrus' første Prøvetryk. - ³³⁾ *Dict. of Nat. Biography*, XLVI, 1896, 10, 1. - ³⁴⁾ Ifølge T. B. Reed, *A history of the old English letter foundries*, London 1887, 70, blev de første Koptiske Typer skænket til Oxford af Dr. Fell i 1667. - ³⁵⁾ Dette fremgaar af de forskellige Prøvetryk med orientalske Alfabetter udgivet af Propagandaen fra omkring 1630, men som oftest uden Aarstal. - ³⁶⁾ Pococke's *Specimen historiae Arabum* og John Greaves' *Bainbrigii Canicularia*, se L. Twells, *The lives of Dr. Pococke etc.* London 1816, og *The Theological works of Dr. Pocock*, London 1740, 44. I Pococke's *Porta Mosis* fra 1655 er den arabiske Tekst sat med Hebræiske Bogstaver. *Dict. of Nat. Biography* XLVI, 1896, 7 ff. - ³⁷⁾ Frans van Ravelingen, 1539-1597, Bogtrykker i Amsterdam og senere Professor i Hebræisk i Leiden, se Juynboll op. cit. 36. - ³⁸⁾ Holger Pedersen, *Et blik på sprogvidenskabens historie*, 1916, 36. - ³⁹⁾ P.C. Holhuysen, *Bronnen tot de Geschiednis der Leidsche Universiteit*, 's Gravenhage 1918, 87, 9. Februar 1654. - ⁴⁰⁾ E. don. var. 39, 4°, 86.

⁴¹⁾ C.F. Bricka, Danske og Norske immatrikulerede ved Universitetet i Leiden 1574-1674, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, II, 1881, 41-61. Se ogsaa H. Friis-Petersen, *Studenterfortegnelser*, ib. 12. Række, IV, 1949, 122. - ⁴²⁾ *Dict. of Nat. Biography*, XLVI, 1896, 7 ff. - ⁴³⁾ *Ny kgl. Samling* 738, Fol., Vol. II, 489. - ⁴⁴⁾ T.A. Becker, *Danske og Norske Studerende ved Universitetet i Leipzig indtil 1660*, i: *Ny kirkehistoriske Sam-*

linger, II, 1860-62, 512. - ⁴⁵) T.O.Achelis, Schleswig-Holsteiner auf der Universität Wittenberg 1602-1812. Hamburg 1936. - ⁴⁶) T.O.Achelis, Schleswig-Holsteiner auf der Universität Jena 1558-1850. Hamburg 1930-31. - ⁴⁷) Rahlfs, op. cit. 300. - ⁴⁸) Fra et Brev til Hr. cand. mag. Øjvind Andreasen, som denne venligst har laant mig, med Henviisning til Gemeentearchiv Haarlem, Inv. Nr. 111, Bl. 252 v., hvor jeg dog ikke har kunnet efterspore Henviisningen. - ⁴⁹) Se note 41. - ⁵⁰) Se p. 102 og 103.

⁵¹) E don. var. 37, 4°, 330. - ⁵²) Cf. Fortalen til Frederik III i S. Jacobi Epist. cath. fra 1654. - ⁵³) Stiftet af Frederik II i 1569, cf. H.F.Rørdam, op. cit. II, 694, og K. Carøe, Stipendium Regium, i: Personalhistorisk Tidsskrift, 6. Række, VI, 1915, 139. - ⁵⁴) H.F.Rørdam, Aktstykker til Universitetets Historie 1621-60, i: Danske Magazin, 5. Række, II, 1889-92, Nr. 130 p. 15-16. - ⁵⁵) ibidem 285 ff. - ⁵⁶) Oratio Syriaca de calamitosissimis seculi nostri perturbationibus. - ⁵⁷) Saaledes allerede paa Titelbladet til Udgaven af Jakobsbrevet fra 1654. - ⁵⁸) Holhuysen, op. cit. III, 9.2.1654, p. 87, ib. 5.3.1654, p. 90. - ⁵⁹) I Rahlfs' Nummerering henholdsvis 1a og 1b, 2, 3. - ⁶⁰) Holhuysen, op. cit. III, 9.6.1654, p. 93.

⁶¹) Rahlfs, op. cit. 306. - ⁶²) E don. var. 39, 4°, 111. - ⁶³) Rahlfs, 321. - ⁶⁴) Additamenta 175, III, Fol. - ⁶⁵) Dansk Biografisk Leksikon, XVIII, 1940, 292. - ⁶⁶) Rahlfs, 293-94. - ⁶⁷) Thott, 573, 8°, Blad 72. Jeg skylder Musæumsinspektør H.D.Schepele den Henviisning. - ⁶⁸) E.C.Werlauff, Historiske Efterretninger om det store kgl. Bibliothek, 1844 p. 85, Note f. - ⁶⁹) Vedrørende Abba Gregorius se J.Fleming i: Beiträge zur Assyriologie, I, 1890 542 ff., 567-82; II, 1891 (1894), 63-110. - ⁷⁰) Ny kgl. Samling 1677, Fol., Nr. 20.

⁷¹) Dissertatio Guelphica p. 4 (se Note 150). - ⁷²) se Note 10. Referatet findes p. 117, 22.10.1662. Uchtmann nævnes igen i Forb. med Petreus den 19.10., p. 116. Se ogsaa Ny kgl. Saml. 373c p. 10. - ⁷³) Rahlfs, 277. - ⁷⁴) E don. var. 41, 4°. - ⁷⁵) Dissertatio Guelphica, 4-8 (se Note 150). - ⁷⁶) E don. var. 39, 4°, 409. - ⁷⁷) Dissertatio Guelph., 7 (se Note 150). - ⁷⁸) Rahlfs, 296. - ⁷⁹) Se Note 10 og 72. - ⁸⁰) Dr. A. Bæksted har henvist mig til Wilh. Pessler, Handbuch der Deutschen Volkskunde, III, Potsdam 1938, hvor Abb. 105 gengiver et af Hans (Johs.) Winterstein i 1676 udført Stik af en Jerusalempilgrims Arm, der nøje svarer til Borchs Beskrivelse.

⁸¹) Ny kgl. Samling 1977b, 4°. C.Behrend, Katalog over Kgl. Bibl.s Haandskrifter, 1927, 29. - ⁸²) E don. var. 41, 4°, første Side. - ⁸³) Dissertatio Guelphica, 4-8 (se Note 150). - ⁸⁴) Bibliothek der Universiteit van Amsterdam, Catalogus der Handschriften, IV, 1, Brieven, Amsterdam 1911, 307. Petreus aan L.Warnerus Leyden 24. Dec. 1662 met gewijzigde copie ervan. Bijlagen 1° druckproeven der Turksche vertaeling van Hoofdst. XIX, vs. 1-17, van Jesaja. 2° geschreven proeve eener vertaeling uit een Arabischen Codex ter Bibliothek te Parijs, in het Turksch. - ⁸⁵) Se Ravius' Brev til Jorgen Brochmand, Danske Magazin 5. Række, II, 1889-92, 27. - ⁸⁶) Rahlfs, 280 og 299. - ⁸⁷) Trykket omtales Scholtz, Grammatica Aegyptiaca, ed. Woide, Oxford 1778 p. 3. I Mémoire de Mons. Woide sur le Dictionnaire Copte qu'il va publier à Oxford i: Journal des Sçavans, vol. 74, Amsterdam 1774, omtales et Eksemplar i Sion College, London, hvor det eneste hidtil fremdragne Eksemplar af Trykket stadig viser sig at bero. - ⁸⁸) E don. var. 39, 4°, 409. - ⁸⁹) I Psalterium Davidis, og Brevet til Frederik III fra 1661. - ⁹⁰) Bollings Brevsamling U. 4°, Nr. 585. 1692.

⁹¹) Bollings Brevsamling D. Fol. 348 Theodorus Petersen. - ⁹²) Rahlfs, 343-44. - ⁹³) Se Note 73 og 74. - ⁹⁴) Die Handschrift-Verzeichniss der Königl. Bibliothek zu Berlin, III, A. Dillmann, Verzeichniss der Abessinischen Handschriften, Berlin 1878, No. 66. Mss. fol. 117. - ⁹⁵) J.H. Hottinger, Dissertationum theologico-philologicarum

fasciculus, Heidelberg 1660. Fortalen, der omtaler P. som værende i London, er dateret 5. April 1660. — ⁹⁶) Se note 10. — ⁹⁷) P. C. Molhuysen-K. H. Kossmann, Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, IX, Leiden 1937, 1117. — ⁹⁸) E don. var. 39, 4°, 95-104. — ⁹⁹) Bibliothekets haandskrevne Katalog findes i Kgl. Bibls Arkiv, 258. Se Carl S. Petersen, Afhandlinger til dansk Bog- og Biblioteks-Historie, Righshofmester Joachim Gersdorfs Bibliothek, 1949, 116 ff. — ¹⁰⁰) Rahlfs, 277.

¹⁰¹) Rahlfs Nr. 6. — ¹⁰²) E don. var. 41, 4°, 288; der findes Notater baade i P.s og Nisselius' Haand, og Udgaven skyldes aabenbart et Samarbejde. — ¹⁰³) Rahlfs Nr. 7a. — ¹⁰⁴) Gl. kgl. Samling, Cod. orient., Codices arabici, 29, 2° (haandskrevne Pladskatalog). — ¹⁰⁵) Hielmstjerne, 207, 4°. — ¹⁰⁶) Gl. kgl. Samling, Cod. orient., Codices arabici, 29, 2° (haandskrevne Pladskatalog). — ¹⁰⁷) Saaledes i alle Publikationer efter Vaticanum Malachiæ, 1661, indtil Optrykket af den Æthiopiske Homilie fra 1668. — ¹⁰⁸) Sønderjyllands Historie, III, 1940-42, 158. — ¹⁰⁹) Rahlfs, 301-02. — ¹¹⁰) Bøllings Brevsamling U. 4°, 583. 1692. —

¹¹¹) Rahlfs Nr. 9 og 10. — ¹¹²) Rahlfs, 290. — ¹¹³) Se Note 84. — ¹¹⁴) M. G. Schwartz, Psalterium in dialectum Copticae linguae Memphiticam translutum, Leipzig 1843, p. VI. Som et Kuriosum kan det nævnes, at Kgl. Bibls Haandskrift Cod. Arab.-Copt. I, der er forsynet med P.'s egenhændige Noter, indeholder Brevene til Galaternerne, Efeserne og Filipperne, netop de tre der mangler i det ogsaa fra P.'s Samlinger stammende Manuskript med Koptiske Apostelbreve i Bibliotheket i Berlin. — ¹¹⁵) E don. var. 39, 4°, 115. — ¹¹⁶) Psalterium Davidis in lingua Coptica cum versione Arabica nunc primum in Latinum versum, Leiden, Sumptibus Auctoris, 1663. — ¹¹⁷) Rostgaard 32, 8°, 89. 15. Juni 1662. — ¹¹⁸) Ny kgl. Samling 373 c, 4°, 10. — ¹¹⁹) Se Note 10. — ¹²⁰) E don. var. 38, 4°.

¹²¹) E don. var. 39, 4°. — ¹²²) E don. var. 39, 4°. — ¹²³) E don. var. 38, 4°. 6 verso. — ¹²⁴) Codex Arab. XIX. — ¹²⁵) Cod. Arab. XXIX. — ¹²⁶) Rigsarkivet T. K. U. A. Nederlandene 349 Haag 23. Oktober 1665, ikke 28. Oktober som ved en aabenbar Trykfejl angivet i M. Boyer, Japanese Export Lacquers, Kbhvn. 1959, 39 og Note 345. — ¹²⁷) Jfr. Danske Magazin 5. Række, III, 1893-97, 205. — ¹²⁸) Gl. Kgl. Samling 3016 g, 4°, Nr. 3. — ¹²⁹) E don. var. 40, 4°. — ¹³⁰) E don. var. 39, 4°, 107-08.

¹³¹) ib. 419. — ¹³²) Brevis expos. p. 2 (s. Note 148). — ¹³³) Rahlfs, 307. — ¹³⁴) E don. var. 4°, 39, 111. — ¹³⁵) ib. 109. — ¹³⁶) ib. 110. Det oprindelige Forbogstav L. er rettet til Gerharde. Den første er utvivlsomt Lodewijk de Geer's ældste Søn Laurens, og den samme som nævnes i P.'s Brev til Warner (Note 84). Gerhard er muligvis førstnævntes anden Søn, som uden Fornavn nævnes af A. J. van d. Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden, VII, 1862, 64. — ¹³⁷) ib. 110. — ¹³⁸) Se p. 108. — ¹³⁹) Se det i Ravius' og Wasmuth's Literæ circulares, Kiel 1670, p. 9-10, optrykte Brev fra Leusden. — ¹⁴⁰) P. C. Holhuysen, op. cit. (Note 39) p. 222.

¹⁴¹) Kandi omtales adskillige Gange anonymt som P.'s „Persiske“ Medarbejder; om hans Ansættelse ved Universitetet i Leiden, se Holhuysen, op. cit., 8. August 1657. — ¹⁴²) Holhuysen, op. cit., 8. Feb. 1669. — ¹⁴³) Rahlfs Nr. 7a. — ¹⁴⁴) Bibliotheca Gregoriana, Rom. Kircher's Papirer. Nr. 565, Vol. XI, p. 178. — ¹⁴⁵) Rahlfs, 308-09. Jfr. de i Note 139 omtalte Literæ circulares. — ¹⁴⁶) Holhuysen, op. cit. 8. Febr. 1670. — ¹⁴⁷) Rahlfs, 312 ff. — ¹⁴⁸) Pium Musarum Orientalium desiderium, h. e. Brevis expositio Instituti Viri cl. M. Theodori Petrai etc., s. l. 1670. — ¹⁴⁹) Der Orientalischen Studien Christliches Verlangen etc. s. l. 1670. — ¹⁵⁰) Dissertatio Guelphica de linguarum Orientalium Studio, Halberstadt, s. a.

¹⁵¹) Mensa Solis, s. l. 1670, samme i Tysk Oversættelse, Der Sonnen Tisch, Halber-

stadt 1670. — ¹⁵²) Brevis exposito p. 3. — ¹⁵³) Henvisningen, som jeg skylder Overarkivar H. Bruun, stammer fra A. D. Jørgensen, Griffenfeld, I, 1893, 454. Rigsarkivet T.K.U.A. Nederlandene D. 17, 1670–1680, Mogens Gjøs Regnskab. Bilag 18 og 19, tilligemed adskillige andre Notater Sagen vedrørende, og Peträus' egenhændige Kvittering fra 27. Maj. — ¹⁵⁴) Samme Feyga optræder ogsaa i Willum Worm's Stambog. — ¹⁵⁵) H. F. Rørdam, Aktstykker, i: Danske Magazin 5. Række, III, 1895, 215, Nr. 4. — ¹⁵⁶) Refereret hos Møller fra et Brev fra Hopfer, se Rahlfs, 317. — ¹⁵⁷) E. don. var. 38, 4°, sidste 6 Blade. — ¹⁵⁸) ib. fjerdesidste Blad, recto. — ¹⁵⁹) ib. trediesidste Blad, recto. — ¹⁶⁰) E. don. var. 39, 4°, 393. — ¹⁶¹) Manuskriptet til Biografien findes paa Kgl. Bibl., Gl. kgl. Samling 3022, 4°. Den omtalte passus refereres Kirkehistoriske Samlinger 4. Række, II 1891, 549–50. — ¹⁶²) E. don. var. 39, 4°, 394–95. — ¹⁶³) E. C. Werlauff, Hist. Efterretninger om det st. Kgl. Bibl., 1844, 84 Note b.